

"מִנֵּעַ רִגְלָךְ מִנְּתִיבָתֶם"

בירור דעת הנצי"ב
ורבנו הרצי"ה
בעניין הרפורמים

יהושע שפירא

תקציר הנקודות העיקריות העולות מן המאמר¹

דעת הנצי"ב

א. הרעיון להפריד את ישראל לשתי אומות הוא איסור חמור מאוד ופגיעה אנושה באומה הישראלית.

"להיות נשמר מדור זה – להיפרד זה מזה לגמרי כמו שנפרד אברהם מלוט [...] עצה זו קשה כחרבות לגוף האומה וקיומה" (עמ' 10).

ב. איסור ההפרדה, עם כל חומרתו, נזכר מעט מאוד בדברי הנצי"ב. רוב דבריו עוסקים בשנאת חינוך, הגורמת לחשוד במי שדרכם בעבודת ה' שונה או בעוברי עבירה שהם צדוקים ומינים.

"בשעה שראה פרוש שאחד מקל באיזה דבר – אף על גב שלא היה צדוקי כלל, אלא עשה עבירה – מכל מקום מחמת שנאת חינוך היה שופטו לצדוקי, שמורידין אותו, ומזה נתרבה שפיכות דמים, בהיתר ולשם מצווה, בטעות" (עמ' 10).

ג. דינם של הצדוקים והמינים עצמם כפשט ההלכה הוא מיתה – "מורידין ולא מעלין"². בשגרת לשונו הנצי"ב משווה את הרפורמים לצדוקים.

"חשבו זה את זה לצדוקי ואפיקורס ומסור שעל פי דין מורידין אותם" (עמ' 12); "בדור החי (כלומר בדורנו), שרבו אפיקורסות ושיבושי דעות באמונת התלמוד וכדומה [...] לא ישא ויתן אדם עם המינין" (עמ' 12).

1 בכל סעיף בתקציר נקדים, למען נוחות הקוראים, הסבר קצר בשפתנו, ולאחר מכן נביא את הדברים בלשון רבותינו. בסוגריים נוסיף את העמוד שבו מופיעים הדברים במאמר.

2 פשוט וברור שזוהי אמירה תאורטית, ואין הדברים נוהגים בימינו כשם שאיננו נוהגים בעונשי תורה רבים אחרים.

ד. לדעת הנצי"ב אין לנסות לקרב לתורה מי שעזב אותה מפני שיבוש בדעותיו, מפני שהוא לא ישוב בין כך ובין כך.

"מי שיש לו דעות משובשות [...] הייתי אומר דאחר שהוא אדם גדול ראוי להתקרב לו להוכיחו שמא ישוב ורפא לו [...] אחר שהגיע לאפיקורסות שוב אינו ראוי לתוכחה וכל שכן דפקר טפי, וכל באיה לא ישובון" (עמ' 21); "מי שאין מאמין בתורה או בדרשות דקדוקי התורה, שוב אין תקוה שתבוא השעה שישוב להאמין" (עמ' 21).

ה. מותר לעשות עם הרפורמים עסקים מזדמנים בענייני העולם, אך אין לקיים עימם שותפות.

בענייני דת אין להיות בשום קשר איתם, גם לא קשר מזדמן.

"וכך יש לנהוג עם אותם האנשים, אורבי לנפש הישראלי להשחיתה ולהסירה מדרך חיי העולם הבא. אשר בדרך הרבים, היינו במסחר וכדומה, אי אפשר למנוע ממסחרם – מכל מקום 'אַל תֵּלֶךְ בְּדֶרֶךְ אֲתָם', היינו שלא להתחבר בשותפות ומרעות עמהם [...] כל זה בדרך המסחר, שהוא דרך הרבים. אבל בנתיבה המיוחדת שלהם, היינו בית תפילה שלהם וכדומה – 'מִנַּע רִגְלָךְ' ממש, כי אפקירותא ממשיך הלב" (עמ' 21).

דעת רבנו הרצי"ה

א. רבנו כיסס ושינן רכות את האיסור להיפרד מהרשעים לשתי אומות.

"הייתה מלחמה חריפה, נוראה ואיומה בזמן ירמיהו ואלהיו וכן בזמן חז"ל, אך האם מצאנו פעם אחת נוסח כזה שהמלחמה תתבטא בצורה של הפרדה בין פנים וחוץ, כשעם ישראל מחותך לשנים?! מעולם לא מצאנו דבר כזה! והוא הדין אחר כך בכל הדורות. אין דבר כזה. מעולם! בית דין שבישראל וחכמי ישראל מעולם לא עשו דבר כזה של פירוד חלק מהאנשים מכלל ישראל" (עמ' 16).

"יש מקום להזכיר את דברי אבא זצ"ל, שמעולם אנו לא הוצאנו אנשים מכלל ישראל. במשך אלפי שנים היו הרבה קלקולים באמונה והרבה סוגי אפיקורסים, וגם בתקופה האחרונה הופיעו מין קראים, הרפורמים – אבל לא קרה בהיסטוריה שלנו שבית דין קם והוציא יהודים מכלל ישראל, אפילו במצבים המקולקלים ביותר" (עמ' 16).

ב. יש להבחין בין דרגות ברשעות: האפיקורסים הם כלי ריק, וחמורים מהם המינים, שהוציאו עצמם מכלל ישראל.

"אפיקורסות היא דבר רע, אך הוא שלילי, העדרי, וכל זמן שמצב החסרון והריקבון השלילי לא התפשט וממלא את כל האדם, יש עדיין תקווה שיתמלא בחזרה מתוך בירור ענייני אמונה. מה שאין כן מינות, שהיא דבר אחר: השלילה נהפכת לחיוב. לא רק שחסר, שיש ספק או אפילו כפירה, אלא המחסור מתמלא, מתקיים, מתגבש ונעשה חיובי" (עמ' 29).

ג. הרפורמים נמצאים בדרגת ביניים בין אפיקורסים למינים.

"ברפורמים יש קצת מינות'. שאלה: 'הרפורמים הם מינים?' רבנו: 'קשה לומר. אכן זה מסובך מאוד [...] הרפורמה ביסודה, בכללה, היא גם כן סוג של כפירה ואפיקורסות, יותר מסוכנת

מסתם כפירה. יש בה צד התבוללות לגבי כלל ישראל וכדומה. אבל לומר מינים על כל הרפורמים בכלל, אין זה צודק, כמו לפסול את כל הציונים" (עמ' 30).

ד. אסור לתת לרפורמים דריסת רגל בארץ ישראל, ואפילו לא להקים יישוב כחלק מבניין הארץ.

"שאלה: 'באחרונה נערך בארץ כינוס של התנועה הרפורמית. יש להם מקום בארץ?' רבנו: 'חס ושלום! [...] יסוד כל עניין הרפורמים הוא רקבון – רקבון דתי ומוסרי ולאומי'. שאלה: 'אז אין להם מקום בארץ?' רבנו: 'כמובן! צריך לראות זאת בעיניים פקוחות שאי אפשר למצוא לזה חזרה בתשובה. זה חורבן שלם במובן הדתי ואפילו במובן הלאומי הציוני'" (עמ' 27).

ה. במהלך השנים התקרבו קצת בחזרה מעט מהרפורמים. זוהי תופעה חיובית, ויש לתת לה ביטוי.

"במאת השנים האחרונות הופיעה תזוזה מסוימת בתוך חלק היהדות הריפורמית, המתבוללת בין הגויים, עם נטיות מצומצמות של חזרה אל הגוף הלאומי הכללי-ישראלי, ביחוד עם תהליך תחייתו הלאומית. אלה נתגלו עם היציאה מן הקו ההתבוללותי הריפורמי אל הצטרפות בשיבת ציון" (עמ' 31).

ו. לצערנו, למרות החזרה המועטה המהלך הכללי הוא של ריקבון, וצריך להבחין בין התנועה לבין האנשים כפרטים.

"יש חלק מהרפורמים של עכשיו, 'רבייס', רפורמים אחדים ידועים, שהם רשעים, רשעים ארורים מאוד – אבל לא כולם. גם הזדמן לי להכיר כאלה שקצת קרובים במובן לאומי ציוני לגבי כלל ישראל, ואפילו קצת במובן הדתי. יש דרגות. אך המהלך בכללו, שהתחיל מלפני מאות שנים, בוודאי היה ריקבון והרס, מלחמה בישראל ואורייתא. אבל קשה לומר כך באופן כללי על אלפים ורבבות אנשים. יש להבחין בין העניין, התיאוריה, לבין האנשים עצמם" (עמ' 30).

הקדמה

לאחרונה עלה על סדר היום היחס הראוי לתנועה הרפורמית, וברצוננו לברר את דעתם של שניים מרבתינו הגדולים שבעיקר עליהם נסמכו המבקשים להתקרב אל הרפורמים.³ מקור חריף מדברי הנצי"ב ותוספת של ציטוטים מדברי רבנו הרצי"ה הביאו את המקרבים לכלל מסקנה שלדעתם של גדולי עולם אלו נכון היום להאיר פנים לרפורמים ולרבניהם.

ההצעה לשנות את הנהוג מדורות שלפנינו ולהתקרב לרפורמים הייתה רק הפרק הראשון בדבריהם.⁴ המקרבים את הרפורמים לא הסתפקו בזה אלא טענו שהחרמת הרפורמים והרחקתם היא מעשה של שנאת חנם הפוגע בקיום האומה ממש כמו השנאה שהביאה לידי חורבן הבית השני. המסקנה העולה מעמדה זו היא לא רק שיש להיפגש עם הרפורמים וליצור עימם מערכת יחסים חמה אלא שהמרחיקים את הרפורמים עושים מעשה נורא, ויש להוקיע אותו ולמחות כנגדו. דעה זו מבקשת להתבסס על דברי הנצי"ב מוולוז'ין – דברים שגם רבנו הרב צבי יהודה

3 היו מרבתינו שהרחיקו את הרפורמים הרחקה חדה, ללא נתינת מקום כמעט למי שמתחשב ביהדותם. האריך הרבה בדבר ה'ציץ אלעזר' בהקדמתו לכרך ה: "האחד והמיוחד שקידש את המלחמה נגדם ועמד בראשה היה גאון הדורות, משה, ספרא רבא, רבנו החתם סופר ז"ל, ויהי ידיו אמונה במלחמתו זאת עד בא שמשו כשבידיו תומכים מזה אחד ומזה אחד הגאונים הגדולים הגרע"א והגר"מ בנעט ז"ל ועוד עוד עשרות רבנים מחכמי האשכנזים והספרדים גם יחד, ועם בא שמשו החרו החזיקו אחריו בהמשכת מלחמת הקדש גדולי הרבנים מהדור השני כשבראשם צועדים תלמידי הגדולים של המאור הגדול הזה כהמהר"ם שיק, בנו הכתב סופר, המהר"ם אש, המחנה חיים המהר"י אסאד וכו' וכו' יותר ממאתים רבנים". ועיינו גם במאמרו של הרב אליקים דבורקס, "תנועת הרפורמים לאור ההלכה", צהר א (תשנ"ח), עמ' קצט"ח. נמנעתי מלעסוק בדבריהם מפני שהמקרים בוודאי לא נסמכו עליהם אלא על רבתינו הנצי"ב והרצי"ה, ולאורם ניסע ונלך.

4 המקרבים טוענים שרבתינו שבדור הקודם נפגשו עם הרפורמים ואף יזמו את הפגישות עימם. לראיה מביאים פגישה כזו שערך רב עובדיה יוסף זצ"ל, וכן יוזמה של הרב אברהם שפירא זצ"ל להיפגש עימם בזמן פולמוס הגיור. אך שני חילוקים חריפים יש בין הדברים. ראשית, רבתינו נפגשו עם רפורמים במסגרת תפקידם כמנהיגי התורה לכלל ישראל, תפקיד שצריך להתייחס לכל היהדות כולה, וכפי שיבואר במאמר, עיקר מלחמתם של הנצי"ב ושל רבנו הרצי"ה הייתה שלא להוציא חלילה את הרפורמים מכלל ישראל. יתר על כן, בתפקידם כראשי היהדות, תפקיד שיש בו גם צד מדיני, נפגשו רבנים ראשיים גם עם האפיפיור עם כל היותו גוי עובד עבודה זרה; ושנית, בפגישותיהם עמדו רבתינו בתוקף על אמיתת התורה שבידינו ללא שום מתן מקום ל'אמת' גם בצד השני, ובוודאי שלא נתנו תחושה שנפגשים באהבה ו'כל אחד והדרך שלו', קל וחומר שלא העלו על דעתם לומר את המילים 'שבעים פנים', חלילה. מו"ר הרב אברהם שפירא זצ"ל הגדיר את יחסו אל הרפורמים במשל חד: אם מישוהו גנב כסף צריך לטפל בו, אך אם מזייפים את הדולר, זה גרוע הרבה יותר.

הזכירים פעמים רבות – כדי ללמד עד כמה עלינו לעסוק באחדות האומה גם אם משמעות הדברים היא יחס של קירוב מסוים כלפי רשעים.

ואולם כדי לעמוד על אמיתות כוונתם של רבותינו אנו נדרשים לפריסת יריעה רחבה של התייחסותם לנושא. כשיוצגו לפנינו דבריהם במלוא רוחבם נגלה לעניות דעתי שלא רק שאין להתקרב אל הרפורמים, אלא אדרבה, לשיטת רבותינו יש להתרחק מהם מאוד.⁵

יתר על כן, במאמר שלהלן יובאו דברים חריפים מאוד שאמר הנצי"ב על אפיקורסים. לא את כל דבריו קיבלו גדולי דורנו כנוהגים להלכה ולמעשה, אולם יש לדעת שזו דעתו, ולא לתלות בו עמדה רכה ומכילה. אין דרך רבותינו באותם הביטויים החריפים, אבל אי אפשר להתעלם מכך שאלו הם דברי הנצי"ב.

5 המילה 'ריחוק' והניגוד שלה, 'קירוב', יכולות להיות מובנות בדרכים שונות ולהתייחס לעמדות ופעולות שמרחק רב ביניהן. בשיח בתקשורת הובאו דבריו של אחד מתלמידי רבנו הרצי"ה שהעיד שרבנו שלח אותו, ולאחר מכן שלחו גם הרב אברהם שפירא זצ"ל, לכינוסים שמשתתפים בהם רפורמים. אך אין לַדְמוּת הזמנה להשמעת האמת של תורה מסיני – שבהיענות לה תמכו רבותינו – למפגש של 'החלפת דעות', שממנו הרחיקו, ולא את שניהם לביטויים של בקשת קרבה הרואה מעלות בכל דרך ומשתמשת במושג 'שבעים פנים'. זהו איסור חמור מאוד בעיניהם, כאשר יבואר בגוף המאמר. אכן, היו גדולים שנמנעו גם מניסיונות להשפיע ולקרב לאמונת אומן אמיתית, ומדברי הנצי"ב עולה שלדעתו אין להיפגש עימם גם על מנת לקרבתם, עיינו לקמן בהערה 33.

א. 'מחזיקי הדת' והנצי"ב

בשנת תרמ"ד התפרסם בביטאון 'קול מחזיקי הדת' מאמר ובו הצעה ל"הפרדת קהילות" בין יראי ה' וחושבי שמו, ובשם המקובל היום אורתודוקסים, לבין "הנאורים המתקדמים" – הרפורמים.⁶

את ביטאון 'קול מחזיקי הדת' הקים בנו של החת"ם סופר, רבי שמעון סופר, ולאחר פטירתו כתבו עורכי הביטאון את הדברים שנדרש אליהם הנצי"ב בתשובתו המפורסמת בשו"ת 'משיב דבר', סימן מד.⁷

כותב המאמר טוען כי גם אם באופן עקרוני יש באומה ימין, אמצע ושמאל – צדיקים, בינוניים ורשעים – הרי שכך היו פני הדברים בדורות עברו. ואולם בדור הפרוץ הזה הבינוניים אינם באמת בינוניים, ורק עניין של זמן הוא עד שהם יפנו עורף לכל שומרי המסורת, ייטו שמאלה ויצטרפו אל הרפורמים.⁸ במסגרת זאת הוא טוען כי יש להפריד בין יראי ה' לבין הפוסחים על שתי הסעיפים:

וזאת התלונה אשר לבעבורה נכספה נפש [אברהם] אבינו להיפרד מאת עצמו ובשרו [...] לכן אמר אברהם "אל נא תהי מריבה בינינו" [...] כי תריב עמדי על אמרך "אחיך אני", ואני לא אחפוץ קרבתך [...] הנני רואה כי מגמת פניך אך אל חמדת הארץ ומלוואה, לזאת הפרד נא מעלי, אם תלך השמאל אז אוכל להימין, ואם אתה **תתיצב עמדי הימין, יראתי פן אשמאילה גם אני**, פן בהתחברך אלי תפרוץ את מעשי ותסיתני להיות כמוך.

אברהם רוצה להיפרד מלוט אף שהוא "עצמו ובשרו" משום שהוא חושש מהשפעתו הרעה. בעל המאמר ממשיך ומסביר את הנמשל של דבריו:

ככל החזיון והאמת האלה נקרא ונשווע מאז באוזני הנאורים. וגם היום באוזני אחינו אלה הפוסעים על שתי הסעיפים, ומזכים שטרא לבי תרי, אשר הפיקו זממם להשתמש באור וחושך בערבוביא, לגרש

6 "ימין ושמאל", קול מחזיקי הדת ג (תרמ"ד): <https://hebrewbooks.org/pdfpager.aspx?req=28972&st=&pgnum=1>.

7 ברקע הדברים, אף שהדבר אינו מוזכר לא בדברי הכותב ולא בתשובת הנצי"ב, עומדת כנראה מחלוקת דומה שנתגלעה בין הרב במברגר לרש"ר הירש וחוללה סערה רבתי שנים מעטות קודם, אך לא נעסוק בה כלל במאמר זה.

8 בדרך הכותבים באותם הימים המאמר עמוס מליצות וטעון מלוא חופניים רמזים עבים ודקים. אנחנו נתעלם מהם ונותר לקוראים הנבונים לדקדק בהם כפי בחירתם.

את ההולכים בתורת ה' כמנהג אבותיהם, מעל השולחן הגבוה, ולתת יד לבני "קדמא ואזלא", להוליך את הקהילה ברוח קדים עזה, גם אליהם נצעק מכאב לב, אנא אל תשימו בנפשכם שקר ואל תדמו להכות את אחיכם בסנורים לאמור כי הנכם "בינוניים", רגלכם האחת בצפון משמאל והשנייה בדרום מימין.

הכותב מציע להשתמש בעצתו של אברהם, היפרד נא, לא רק כנגד ה"נאורים" - הרפורמים המתקדמים - אלא גם כנגד "הפוסעים על שתי הסעיפים", אותם בינוניים שעדיין לא הצטרפו אל הרפורמים, ומנסים לאחוז בזה, וגם מזה אינם מניחים ידם.

הנצי"ב כתב תשובה ארוכה וחריפה כנגד הצעה זו,⁹ והמילים החשובות והנודעות ביותר בדבריו הן שהצעה זו היא "כחרבות לגוף האומה וקיומה".

השאלה היא על מי ועל מה כתב הנצי"ב דברים אלו. דברי הנצי"ב מעורפלים קצת, ולכן יש מקום במבט ראשון להכנות שונות בדבריו. נביא את הפסקה שבה נאמרו המילים החריפות "חרבות לגוף האומה", ומשם נרחיב את היריעה.

והנה המעריך (=העורך) הורו והוגו עצה להיות נשמר מדור זה - להיפרד זה מזה לגמרי כמו שנפרד אברהם מלוט. במטותא מן המעריך, **עצה זו קשה כחרבות לגוף האומה וקיומה**. הן בשעה שהיינו בארץ הקודש וברשותנו כמעט, בבית שני, "נַעֲתָם אֶרֶץ"¹⁰ וחרב הבית וגלה ישראל בסיבת מחלוקת הפרושים עם הצדוקים, וגם הסב מחמת שנאת חנם הרבה שפיכות דמים מה שאינו מן הדין, היינו בשעה שראה פרוש שאחד מקל באיזה דבר - אף על גב שלא היה צדוקי כלל, אלא עשה עבירה - מכל מקום מחמת שנאת חנם היה שופטו לצדוקי, שמורידין אותו, ומזה נתרבה שפיכות דמים, בהיתר ולשם מצווה, בטעות. וכבר רמז על זה בתורה (במדבר לה, לד), כמבואר ב'העמק דבר' ו'הרחב דבר'.¹¹

וכל זה אינו רחוק מן הדעת להגיע חס ושלוש בעת כזאת גם כן, אשר על פי ראות עיני אחד מ'מחזיקי הדת' ידמה שפלוני אינו מתנהג על פי דרכו בעבודת ה', וישפטנו למינות ויתרחק ממנו, ויהיו רודפים זה את זה בהיתר בדמיון כוזב חס ושלוש, ושיחת כל עם ה', חלילה".

9 'משיב דבר', תשובה מד.

10 ישעיהו ט, יח. משמעות הדברים היא שהארץ הוחשכה או נשרפה; עיינו במפרשים שם.

11 מקורות אלו יובאו בנספח.

ב. חרבות לגוף האומה

בסיום הארוך של הדברים (מהמילים "וגם הסב") הנצי"ב מדבר על חשדות בכשרים, על דמיון כוזב ועל טעות שאינה מן הדין. כלומר, שמאחר שחברו חטא הוא מייחס לו מינות "אף על גב שלא היה צדוקי כלל", ומזה נתרבתה שפיכות דמים בטעות. מדיוק פשוט במילותיו נמצאנו למדים שאם חברו היה צדוקי באמת, ולא הייתה טעות, הייתה שפיכות הדמים בהיתר ואפילו בגדר מצווה, כמבואר בפירוש בדבריו ("בהיתר ולשם מצווה"), שהרי דינו של צדוקי הוא "מורדין אותו".¹²

אלא שהמשפט שקדם לדברים אלו לכאורה אומר אמירה הפוכה בתכלית: "חרב הבית וגלה ישראל בסיבת מחלוקת הפרושים עם הצדוקים", ורעיון הפירוד הוא כחרבות לאומה, כלומר חורבן הבית אירע בגלל המחלוקת עם הצדוקים עצמם.

על יסוד המשפט הזה היו מי שרצו ללמוד שלדעת הנצי"ב צריך לקרב גם את הצדוקים ואת מקביליהם בימינו – הרפורמים – ומי שמרחיקם גורם לחורבן. אלא שיש כאן התעלמות מכל ההמשך, שבו הנצי"ב מחדד שמדובר בחשדות מוטעים כלפי מי שאינו צדוקי. ועדיין צריכים אנו ליישב בין שני הדברים.

המילה "וגם" כתובה בין המשפט שאומר שחורבן הבית היה בסיבת המחלוקת עם הצדוקים ובין החלק הארוך המייחס שנאת חינוס לחשדות מוטעים. לכאורה אפשר להבין שלדעת הנצי"ב היו שני חטאים: חטא אחד היה מחלוקת עם הצדוקים, והיא הייתה חטא חמור בפני עצמו; והחטא השני היה חשדות שווא במי שאינם צדוקים. אך בוודאי אין הדבר כן מכמה סיבות:

א. הנצי"ב עצמו כותב כאן על הצדוקים שדינם "מורדין אותו", כלומר הם חייבים מיתה.¹³

12 המקורות לכך מובאים בהערה הבאה.

13 עיינו ברמב"ם, הלכות ממרים ג, ב"ג, שפסק כן להלכה על הצדוקים והוסיף: "כל ההורג אחד מהן עשה מצוה גדולה והסיר המכשול". ואף על פי שהביא שם את דין תינוק שנשבה, על צאצאיהם שנולדו לתוך תפיסתם המוטעית, הנצי"ב בוודאי לא סבר כן בנוגע לרפורמים בני דורו, גם אם יש מקום לדון בכך בימינו. ובהלכות עבודה זרה י, ב (במהדורת הרב קאפח), על פי כל כתבי היד, אך נשמט מן הדפוסים מאימת הצנזורה: "מוסרי ישראל והמינים והאפיקורסין מצוה לאבדן ביד ולהוריד לבאר שחת, מפני שהן מצירים לישראל ומסירין את העם מאחרי ה', כישוע הנוצרי ותלמידיו, וצדוק וביתוס ותלמידיהן שם רשעים ירקב". וכן נפסק בשולחן ערוך, יורה דעה קנח, ב: "המינים, והם שעובדים לעבודת כוכבים, או העושה עבירות להכעיס, אפילו אכל נבלות או לבש שעטנז להכעיס – הרי זה מין; והאפיקורסים, והם שכופרים בתורה

ב. בתשובה זו עצמה, ממש בשורות שלפני ביטוי ה'חרבות', הנצי"ב כותב בפירוש שצריך להתרחק ממי שאינו מאמין בתורה שבעל פה, ואלו דבריו: "בדור החי (כלומר בדורנו, לעומת דורות קודמים, שהנצי"ב האריך לבאר את מצבם קודם לכן בתשובתו), שרבו אפיקורסות ושיבושי דעות באמונת התלמוד וכדומה, וכבר אמרו חז"ל: 'לא ישא ויתן אדם עם המינין'". גם במקומות אחרים פסק הנצי"ב שצריך להתרחק מהרפורמים עד שיש להם דין 'מורידין', והם יובאו להלן.

ג. הנצי"ב כותב במקומות רבים מספור שחורבן הבית נבע מרציחות על רקע חשדות שווא בעובדי ה' שבחרו בדרך שונה אך כשרה, ולא הזכיר אף פעם אחת את המחלוקת עם הצדוקים כחלק מן הבעיה של שנאת חנם. פעם אחר פעם משתמע מדבריו שדין הצדוקים הוא שמצווה להורגם.¹⁴

ד. איך ייתכן שהנצי"ב יחלוק על חז"ל, חלילה, שקידשו מלחמה רבתי כנגד הצדוקים, עד שגם בשיגרא דלישנא קרא רבן גמליאל לצדוקי "תועב",¹⁵ ופסקו דינם למיתה?

ובנבואה מישראל – מצווה להרגם. אם יש בידו כוח להרגם בסיף, בפרהסיא – הורגו. ואם לאו, יבוא בעלילות עד שיסבב הריגתו. כיצד? ראה אחד מהם שנפל לבאר והסולם בבאר, קודם ומסלקו ואומר: הריני טרוד להוריד בני מן הגג ואחזירנו לך, וכיוצא בדברים אלו". על שאלת ההבדל בין מינים לאפיקורסים נדון בהמשך בדברי רבנו הרצי"ה. לא מצאתי מקור בדברי הנצי"ב להבחנה ביניהם. אומנם היום אנו נוהגים כפי שכתב החזון איש (יורה דעה ב, טז), וזו לשונו: "אין דין מורידין אלא בזמן שהשגחתו יתברך גלויה, ואז היה כיעור הרשעים גדרו של עולם. אבל בזמן ההעלם שנכרתה האמונה מן דלת העם, אין במעשה ההורדה גדר הפרצה אלא תוספת הפרצה, שיהיה בעיניהם כמעשה השחתה ואלימות חס ושלום. וכיון שכל עצמינו לתקן, אין הדין נוהג בשעה שאין בו תיקון, ועלינו להחזירם בעבותות אהבה ולהעמידם בקרן אורה במה שידינו מגעת".

14 עיינו בנספח שבסוף המאמר, ולדוגמה נביא את דבריו ב'מרומי שדה' על יומא ט: "יש לדעת דבאמת היה שפיכות דמים לרוב בבית שני [...] אלא שלא היה שפיכות דמים אלו במחשבת איסור. אלא רק במחשבת מצוה, והיינו שחשבו זה את זה לצדוקי ואפיקורס ומסור שעל פי דין מורידין אותם. ומה גרם לחשוב הכי, רק מסיבת השנאת חנם. ומשום הכי כשראה את חבירו עובר עבירה, לא שפט אותו שהוא עשה רק משום תאוה וכדומה, אלא משום שהוא אפיקורס ורשאי ומצווה להורגו". וכן כתב על סוכה נד: "וכן היה בבית שני שהרבו שפיכות דמים הכל לשם מצוה, שהיו חושבים דפלוני הוא צדוקי ואפיקורס שמצווה להוריד".

15 עירובין סח ע"ב, ועיינו ברכות כח ע"ב, שעולה מפשט הגמרא (מן האפשרות ששמואל הקטן עלול להיות חלילה כיוחנן כהן גדול, שנעשה צדוקי), שעליהם תיקנו ברכת המינים. ועיינו ברמב"ם בפירושו למשנה, אבות א, ג: "הויו לזה החכם שני תלמידים, שם האחד צדוק ושם האחר ביתוס, וכאשר שמעוהו שאמר זה המאמר (משנת אנטיגונוס – אל תהיו וכו'), יצאו מלפניו, ואמר אחד מהם לשני: הנה הרב כבר באר בפירוש שאין שם שכר ולא עונש, ואין שם תקוה כלל, כי לא הבינו כוונתו עליו השלום. ונתחברו זה לזה, ופרשו מן התורה [...] ומני אז צמחו אלה הכתות הארורות, קהילות המינים, אשר ייקראו בארץ הזאת – רצוני לומר: מצרים –

על כורחנו צריך להציע הסבר אחר לסתירה שבין הרישה לסיפה בתשובת הנצי"ב.

אפשרות אחת היא שהנצי"ב מתאר בדבריו על המחלוקת עם הצדוקים רק את הרקע ההיסטורי לחשדות השווא, והמילה "וגם" מתארת את המשך השתלשלות האירועים עד לרציחות שגויות, שהן הבעיה שעליה נאמר ביטוי ה'חרבות', ולא על המלחמה נגד הצדוקים עצמם. דחוק וקשה לקשר זאת לדברי המאמר ב'קול מחזיקי הדת', שעסק בפירוד מהרפורמים והוסיף גם את הבינוניים, אך לא עסק בהם לבדם. גם לא נוח להבין כך את הרצאת דברי הנצי"ב, אף על פי שהם אכן אינם בהירים לגמרי. על כל פנים, אם הכיוון הזה נכון, צריך לומר שהנצי"ב התכוון כאן רק לבינוניים, שפוסחים על שתי הסעיפים: עדיין קשורים לתלמידי חכמים, אלא שאינם מרחקים את הרפורמים. לפירוש זה טעות היא להרחיק את הבינוניים מעלינו בעיקר מחשש שהדבר יוביל לשנאה איומה העלולה להידרדר אפילו עד כדי שפיכות דמים שלא בצדק. אלא שאם אלו הם פני הדברים, דין הרפורמים נותר בעינו; צריך להתרחק מהם, ודינם כמינים: מורדין ולא מעלין.

לאחר העיון נראה לעניות דעתי שכוונת הנצי"ב אחרת.¹⁶

הקדמה קצרה: כשאנו באים לדון ביחס ליהודים שרחוקים מתורה ומצוות נוכל בהכללה לדבר על ארבע דרכים בדבר. האחת, וכמובן הרצויה ביותר כשהיא אפשרית, היא הקירוב.¹⁷ אך לעיתים צריך לנקוט גישה אחרת – לרחק ולא לקרב.¹⁸ האפשרות השלישית, שכבר הוזכרה, היא שדינם אינו רק ריחוק אלא

קראין, ושמן אצל החכמים צדוקין וביתוסין, והם אשר החלו להטיל דופי בקבלה, ולפרש הכתובים כפי מה שיראה לכל אדם, מבלי השמע לחכם כלל, בניגוד לאומרו יתעלה: 'על פי התורה וכו' 'לא תסור' וכו'".

16 דרך הבנה זו בדברי הנצי"ב התחדדה לי מאוד מדברי רבנו הרצי"ה, וקרב הדבר שהייתה לו גם מסורת בעל פה שכך היא כוונת הנצי"ב, המובאים באריכות לקמן בהערה 21, אך גם הלשון של הנצי"ב, עם היותה מעורפלת קצת, מורה על הכיוון הזה.

17 וגם הוא מתחלק לחתי-סעיפים. לקרב אותם לתורה כשאפשר הדבר ואינם רחוקים מדי בוודאי צריך, ועיינו ברמב"ם (הלכות ממרים ג, ג) בנוגע לתינוקות שנשבו. אך להתקרב אליהם או 'להשתלב' בתרבותם, נדמה שלא רק שאין מקור להתיר אלא שזהו בדיוק האיסור שהביא הנצי"ב (הובא בגוף המאמר לעיל, אות ב): "לא ישא ויתן אדם עם המינין". וממשיך שם: "ומפרש בגמ' מינות דמשכא, דאתי לממשך בתרייהו", משום הכי מי שאינו משים אל לבו להיזהר הרבה – הרי הוא בחזקת סבנה שיהיה נגרר גם הוא במשך איזה זמן". ובחלק ג סימן י של 'משיב דבר' פירט הנצי"ב את דעתו איך לנהוג עמהם בפועל (הדברים יובאו לקמן).

18 עיינו בהערה הקודמת. גם כאן יש מצבי משנה: יש רשעים פרטיים שחייבים נידוי וחרם או איסור להסתכל בפניהם (מגילה כח ע"א) או לומר להם שלום (ישעיהו מח, כב), ויש שצריך רק להתרחק מהם.

מיתה - מורידין ולא מעלין. אך יש עוד דרך, והיא חריפה אפילו יותר: להוציא מכלל ישראל. מי שחייב מיתה אינו הופך לאויב גמור, ויש לנו חובה לברור לו מיתה יפה כחלק ממצוות ואהבת לרעך כמוך.¹⁹ ואולם ההוצאה מכלל ישראל היא כריתה וניתוק עמוקים הרבה יותר, אפילו מהיסוד הגדול שלפיו ”ישראל אף על פי שחטא ישראל הוא”.²⁰ צעד כזה אינו רק עונש על חטא או חטאים מסוימים

19 סנהדרין מה ע”א.

20 ומקור גלוי ומפורש לדברים אלו נמצא בדברי מרן הרב במאמרי הראי”ה, פרק בהלכות ציבור: ”וכל יסוד הרעיון של הוצאת פושעי ישראל מכלל האומה, הלא הוא רעיון פסול ודרך המינות ממש, בסתם משנה דמילה כ”ה א’, האומר יברכך טובים הרי זה דרך המינות, ופירש רש”י שם שאינו כולל רשעים בשבחן של מקום [...] ואם כי ראו גדולי הדורות בדורות שלפנינו כשקמו רשעים לקעקע ביצתם של שונאי ישראל מן העולם ורצו להתדמות להאומות בכל מעשיהן ולהתקרב לשמד רחמנא ליצלן ממש, והורו הגאונים גדולי ארץ ז”ל להבדל מהם, הלא היתה עיקר כונתם, מפני שהפושעים ההם התחילו לקצץ בנטיעות של האחדות אשר לכלל ישראל, ורצו להחריב ממש את האומה ביסודה, במה שעשו להם צביון מיוחד בעניני הדת, ובמחיקת שם ציון וירושלים מתוך התפילה, והתחזקות של דרכי הגוים, בבנין בתי הכנסיות, ושליחות יד בהוראות איסור והיתר, וכיוצא בזה. ואם כן ה’ הרעיון של הפרוד של הגאונים ההם דצ”ל ממש כדי לחזק על ידו את אחדות האומה כולה, שממילא על ידי זה גם הפושעים נבנסים אל הכלל. אבל לומר שיש דעה קבועה שפושעים שאומרים שישראל הם גוי אחד, ושצריכים הם לשמור את הצביון של האומה בתור אומה מיוחדת ואחדותית, אף על פי שהם טועים עדיין בהרבה דברים מפני חשבת הגלות, להחליט שהם יוצאים מכלל ישראל, ושאינן האומה כוללת כי אם את הטובים והצדיקים לבדם, הרי היא דרך המינות [...] ומפורש אני אומר שאין אני מדבר כלל על דבר ההנהגה המעשית איך להתנהג בפועל בסדרי הקהלות, שזהו דבר שצריך להמסר לחכמים הקרובים גדולי המדינה, ולכל גדול וגאון בעדתו, שישקלו במשקל צדק, באיזה אופן יכון יותר דרך ה’, לטובת הכלל, ולטובת התורה והיהדות האמתית בישראל בקדושה ובטהרה. אבל להרים על נס ולומר, שיש חס ושלום שמץ של דעה כוזבת במי שבא ואומר, בטהרת לבבו, על דבר אחדותם של ישראל בכלל, ושאי אפשר להוציא את הפושעים מן הכלל, מה שהוא דרך האמת ויסודה של תורה, והאומר היפך מזה, צריך לחוש שלא יתפש חס ושלום בדרך המינות, על זה כל אחד מישראל חייב למחות בכל כחו, ככל לבבו נפשו ומאודו”. ועיינו שבחי הראי”ה, עמ’ 364, ששם מסופר שהציע רב, אורח אחד, להוציא את הסתדרות העובדים מכלל האומה על שום שהם כופרים ורודפים את אנשי בית”ר, ואמר הרב: חס וחלילה! שאל האורח: במה הם טובים יותר מהקראים? וענה לו הרב: הקראים לא האמינו בתורה שבעל פה והוציאו את עצמם מכלל ישראל, ולאחר דורות רצו לחזור לכלל ישראל, ואז אמרו להם ’הקראים אינם מתאחים’. אבל אין לאיש רשות להוציא עדה של יהודים מכלל ישראל! ועיינו באריכות בהערה הבאה. עוד מקור לנקודה זו מצינו בדברי מרן הרב (אורות התחיה כ), וגראה שהם פיתוח דרשני ללשון הנצי”ב ”חרבות בגוף האומה”. הפיתוח מזהה את משל החרב לדברי שלמה לשתי הנשים הזונות, ”הביאו חרב” על מנת לחתוך בבשר החי, והנמשל הוא ההצעה לחלק את האומה לשני חלקים נפרדים: ”מחלוקת הדעות על דבר הדרכת הכלל, אם בזמן הזה, שרבו פריצים נושאי דגל ההפקרות ביד רמה, ראוי להפריד את האומה, שהבשרים נושאי דגל שם ד’ לא יהי להם שום יחס עם פורקי העול הפושעים, או שמא כח השלום הכללי מכריע את הכל, כל עקרה של פלוגתא זו באה מפני השפלות הכללית, שעדיין לא נגמרה הטהרה לגמרי ביסוד האופי של האומה, מצד חיצוניות נפשה, והיא מטהרת והולכת. אלה הכתות יחדו הן

אלא עקירת השייכות ל'אתה בחרתנו'. אף שבפועל אפשר שלא נפגע בנפשו, אך הפירוד יהיה סופי ומן השורש של עצם היהדות.

אם כנים דברינו, הרישה מדברת על האפשרות הרביעית. על ההצעה "להיפרד זה מזה לגמרי כמו שנפרד אברהם מלוט", היינו היפרדות לאומית מוחלטת כשני עמים ממש, הגיב הנצי"ב בחריפות רבה: "עצה זו קשה כחרבות לגוף האומה וקיומה".²¹

בזה במדרגת שתיים נשים זונות שבאו אל שלמה: הדבור 'הביאו חרב' נסיון הוא מחכמת אלהים שבמלכות ישראל: אותה הראויה להדחות, היא הטוענת: 'גזורו', ובהתמרמה מבלטת היא את אמתת הטינא שבלב שהיא חשה בעצמה, שכל ענינה הוא רק 'גם לי גם לך לא יהיה, גזורו', והאם הרחמניה, אם האמת, אומרת 'תנו לה את הילוד החי, והמת אל תמיתוהו', ורוח הקודש צווחת 'תנו לה את הילוד החי, היא אמו'. אין קץ לרעות הגשמיות והרוחניות של התפרדות האומה לחלקים, אף על פי שפרוד גמור כהעולה על לב המנתחים באכזריות אי אפשר הוא והיה לא יהיה. זאת היא ממש מחשבה של עבודה זרה כללית, שהננו בטוחים עליה שלא תתקם, 'אשר אתם אומרים היה נהיה כגוים כמשפחות הארצות לשרת עץ ואבן, חי אני נאם ד' אלהים אם לא ביד חזקה ובזרוע נטויה ובחמה שפוכה אמלוח עליכם' וככל מחשבה של עבודה זרה היא מחריבה ומדאיבה אפילו כשלא באה ולא תבא לידי מעשה. יסוד צדקת הצדיקים בכל דור ודור נתמך הוא גם על ידי הרשעים, שעם כל רשעתם כל זמן שהם דבוקים בחפץ לבם לכללות האומה, עליהם נאמר, 'ועמך כולם צדיקים', וחיצוניות הרשעות שלהם מועילה היא לאמץ כחם של צדיקים 'בדורדיא לחמרא', והפרוד המדומה חותר הוא תחת יסוד הקדושה כולה, כמעשה עמלק שזנב את הנחשלים, פליטי הענן, 'שלח ידיו בשלומיו, חלל בריתו'.

21 אף שדברי רבנו הרצי"ה יתבררו בפני עצמם בהמשך, נביא כאן לקט מדבריו המלמדים שלדעתו זאת אכן הסוגיה שעמדה בפני הנצי"ב. זו, ולא השאלה אם יש להילחם ברפורמים ולהרחיק אותם, שהיא שאלה משנית שאינה נוגעת לשורשי קדושת אחדות האומה הישראלית, ולכן מוכרעת הכרעה שונה לגמרי. במאמר 'לביורוי עמידתנו בירושלים', לנתיבות ישראל ב, כתב רבנו כך (כוונתי למובא בדבריו בסוגריים, המבארות כלאחר יד את ההבנה הפשוטה שה'חרבות' הן העצה להיפרדות לשני עמים כאברהם ולוט. נדמה שדווקא הסוגריים מחזקות את הטענה שבעיני הרצי"ה זה אכן מובן מאליו. אולי מיותר להזכיר שאלו מילותיו של הנצי"ב עצמו לפני שכתב 'עצה זו קשה כחרבות לאומה'): "הגאון הנצי"ב זכר צדיק לברכה בספרו שו"ת 'משיב'דבר' סימן מד: 'עצה זו (להיות נשמר מדור זה להיפרד זה מזה לגמרי כמו שנפרד אברהם מלוט) קשה כחרבות לגוף האומה וקיומה'". וכן כתב ב'המערבה הציבורית', עמ' עו: "עם ישראל וגדוליו לא ידעו פירוד מעולם, יש שומרי מצוות ויש פורקי עול. ישנם צדיקים וגם ישנם אחרים. תוכחת הנבואה, לעיתים עזה מאוד, היתה מכוונת כלפי פנים ותבעה תשובה מן הכלל כולו, אך לא, בהחלט לא פירוד. הפרושים והצדיקים, ריבם על יסוד התורה היה בפנים העם המאוחד, ולא בין שני חלקים, אחד בפנים ואחד מבחוץ. יוצא מן הכלל אחד היה בעניין הקראים; לא הוציאו אותם אלא הם הוציאו את עצמם". בהמשך ישייר הביא רבנו את שאלת הפרדת הקהילות, מפני שזהו הנושא בדיוק: "בימי המאבק נגד הריפורמה בפרנקפורט היתה קהילה גדולה בעיר, וחלק ניכר ממנה היה שומרי מצווה. כלום היה הכרח להקים קהילה אורתודוכסית נפרדת? ודאי שלא". ובמקום אחר תלה את הדברים במרן הרב זצ"ל, ראו שיחות הרצי"ה, תלמוד תורה, עמ' 85: "יש מקום להזכיר את דברי אבא זצ"ל, שמעולם אנו לא הוצאנו אנשים מכלל ישראל. במשך אלפי שנים היו הרבה קלקולים באמונה והרבה סוגי אפיקורסים,

וגם בתקופה האחרונה הופיעו מין קראים, הרפורמים – אבל לא קרה בהיסטוריה שלנו שחיות דין קם והוציא יהודים מכלל ישראל, אפילו במצבים המקולקלים ביותר. וכן ראו שיחות הרצי"ה, עם ישראל, עמ' 135: "שאלה: 'שיטת הפירוד שמגמתה להיבדל מחילוניים ואנשי ריפורמה לסוגיהם, אין לה סמוכים במקורות?' רבנו: 'אין. בהחלט אין [...] נביאי ישראל וחכמי תורה שבעל פה לחמו בעוז בעושים הרע בעיני השם. הפרושים לחמו בצדקים שכפרו בקדושת תורה שבעל פה. אבל מעולם לא גרמו פירוד בעם הרי בין הכהנים הגדולים היו גם צדוקים'". גם כאן שלילת הפירוד מכול וכול אינה מונעת מלחמה בכל עוז נגד הרשעים. ושוב בשיחות הרצי"ה, עם ישראל, עמ' 128: "היש לדחות את הרפורמים?" רבנו: 'לדחות? אין לדחות מישהו השייך למשפחת היהודים ולעם ישראל. יש מקום לבירור ולתיקון'. ובשיחות הרצי"ה, אורות התחיה יח"כ, עמ' 252: "הרעיון והנוסח הזה של פירוד הוא חידוש ומין רפורמה. בהתבוננות וסקירה במהלכי עם ישראל, אנו רואים שמעולם היו בישראל צדיקים ורשעים. באופן פשוט ניתן לראות זאת בספרי נביאים, כגון אצל ירמיהו ואלהו. כמה מאבקים ומלחמות יש בניהם, כמה מצבים של מלכים רשעים בישראל ושל עבודה זרה. אליהו נפגש עם אחאב שאמר לו: 'האתה זה עוזר ישראל?' שני הנביאים הללו לוחמים למען דבר ד' באופן חריף ביותר. אם כן, במצב של מלכות מרושעת כזאת, אולי נעשה רבולוציה, בירור ופירוד בעם ישראל? להפריד! – לא! רעיון זה לא עלה אצל הנביאים הללו וכן איננו מוצאים אותו בדברי ד' לנביאים. מאוחר יותר, בתקופת חז"ל בבית שני, הייתה מלחמה נוראה ואיומה בין הפרושים והצדוקים. לפעמים היו מצבים שההרג והריקבון חדר אפילו לתוך הסנהדרין ולתוך הכהונה הגדולה. כמה פעמים נזכרים בגמרא הצדוקים שהיו אפיקורסים ומכחישי תורה שבעל פה. לאחר הצדוקים נמשכה המלחמה כלפי הקראים, ומצויים ויכוחים בעניינים הנוגעים באמונה שלמה בתורה שבעל פה ובסדרי ההלכות וקיום המצוות. אם כן, הייתה מלחמה חריפה, נוראה ואיומה בזמן ירמיהו ואלהו וכן בזמן חז"ל, אך האם מצאנו פעם אחת נוסח כזה שהמלחמה תתבטא בצורה של הפרדה בין פנים וחץ, כשעם ישראל מחותך לשנים! מעולם לא מצאנו דבר כזה! והוא הדין אחר כך בכל הדורות. אין דבר כזה. מעולם! בית דין שבישראל וחכמי ישראל מעולם לא עשו דבר כזה של פירוד חלק מהאנשים מכלל ישראל. אמנם יש עניין הקראים, אך כל מי שידוע היסטוריה מכיר שהאמת האמיתית היא שלא אנחנו הוצאנו אותם מכלל ישראל, אלא הם הוציאו את עצמם. הם התנפלו עלינו ואמרו: 'הרבנים האלה מסלפים את התורה. אנחנו אמיתיות התורה'. לכן הם החליטו שהם צריכים לצאת. הם פסלו אותנו והוציאו את עצמם. בדורות האחרונים היו קראים ברסיה, וחלקם אינם יהודים. זה המשך מאז. יש תסבוכות בהלכה בעניין נישואין בין קראים ויהודים, וכך הייתה העובדה בכל הדורות. אמנם מצידנו מעולם לא היה דבר כזה! אם כן, מלחמה חריפה איומה ונוראה – כן! פירוד לשני עמים – לא ולא! ושם, עמ' 149, שוב מבאר רבנו בפירוש שרעיון הפירוד היה עצה להתחלק לשני עמים: "צריך לזכור את החשבון, במאי עסקינן – ביחס לכלל ישראל, לצבוריות! ביחס לפרטים, יש להבחין במצבים השונים, כמבואר ברמב"ם בהלכות דעות: צריך שמירה, 'אל תתחבר לרשע', ועוד הדרכות מוסריות אישיות פרטיות. אבל כאן מדובר בהנהגת הכלל והציבור! בדור הקודם הייתה בעיה כזאת בחוץ לארץ עם הרפורמים בגרמניה ובהונגריה. היה מצב נורא ואיום. גדולי ישראל, גאונים וצדיקים התלבטו מה לעשות [...] חשבו על עצה, 'ראוי להפריד את האומה', לא סתם אנשים יחידים – יש חבר טוב וחבר רע, ו'אל תתחבר לרשע', אלא הכלל, האומה, חתך ציבורי. אולי תהיינה שתי אומות נפרדות בישראל: אומה של צדיקים אורתודוקסים ואומה של רפורמים רשעים?" ועיינו גם במאמר 'משיירי כנסת הגדולה' בספר לנתיבות ישראל ב, עמ' פג, ושם עמ' תעו, במאמר 'לכבודו של גאון ישראל'. נמצינו למדים פעם אחר פעם שיש כאן שני מישורים: המישור האחד הוא עצת החלוקה לשני עמים, שהיא היא "חרבות בגוף האומה", והמישור האחר הוא מלחמה, אפילו איומה ונוראה כשהדבר נצרך, כנגד הרשעים.

ג. סכנת התפוררות

הנצי"ב ממשיך ומבאר שגם במצב שבו ישראל יושבים בארצם ויש להם שלטון עצמי (אף אם מצומצם), יש סכנה גדולה לאומה בהיפרדות שכזו, ואפילו אם המלחמה עזה ומוצדקת. והראיה: חורבן הבית אירע "בסיבת מחלוקת הפרושים עם הצדוקים". כאן המחלוקת מוסברת בהקשר של התגלגלות הדברים לפירוד, ולא רק להרחקה ולדין 'מורידין'²² והפירוד הביא לבסוף לידי חולשה עד כדי חורבן. אף שבוודאי צדקו רבותינו בהכרעתם שדין הצדוקים הוא "מורידין ולא מעלין"²³, השתלשל מכך מצב גרוע הרבה יותר של פירוד לאומי, שאליו לא הייתה כוונתם, וחלילה גם לא הם האשמים בדבר. האשמה כולה רובצת על הצדוקים, שברשעותם לא רק עקרו את התורה אלא בהמשך אף את אחדות האומה, ובכך המיטו עלינו חורבן.

ממשיך שם הנצי"ב ואומר:

זהו אפילו אם היינו בארצנו וברשותנו ומכל שכן בשעה שאנו כבושים בגולה ושה פזורה ישראל בין אומות העולם, ואנו נמשלים בגולה כעפר הארץ וכמו שאמר הקדוש ברוך הוא ליעקב אבינו והיה זרעך כעפר הארץ ואומות העולם נמשלו למים רבים שוטפים בדכתיב בס' ישעיה "הוי המון עמים רבים כהמות ימים יהמיון" ואין תקנה לגוש עפר בשטף מים רבים אם לא שנעשה מן העפר אבן מוצק, אז אפילו נהר שוטף עליו אינו מגלגלו אלא ממקום למקום אבל אינו מאבדו לגמרי. כך ישראל בעמים, אין להם תקנה אלא להיות אבן ישראל, היינו שיהיו מחוברים באגודה אחת, אז אין אומה ולשון יכולים לאבדם. והאיך נאמר להפרד איש מרעהו ויבאו אומות העולם ושטפוננו מעט מעט חס ושלום. ואם כך בזמן

22 ועיינו ב'משיב דבר' א, תשובה מו, שפירש הנצי"ב שם את לשון המדרש: "אין הפירוש מחלוקת כאן אלא פירוד בין הדבקים כמו חלוק המים אפילו לא יהיו נצים ורבים זה בזה", ונראה שזו כוונתו גם כאן.

23 חלילה אין בכוונתנו להיכנס לעמדה המצדיקה את חז"ל, בביכול הם זקוקים להסכמתנו ולא אנחנו האוחזים בשיפולי גלימת תלמידי תלמידיהם, הם כמלאכים, ואנו אפילו לא כחמורתו של רבי פנחס בן יאיר; כוונת הדברים להדגיש שהנצי"ב הולך בכל מלוא יראתו וחוכמתו אחר חכמינו והכרעותיהם.

שישראל בארצם – כל שכן בזמן הגלות, שרק האחדות מצילה אותנו מכליה.²⁴

לא שאלה פרטית יש כאן על דינם של צדוקים אלא שאלה לאומית על חוסנם ועוצמתם של ישראל בין האומות המבקשות רעתם. הצעת הפירוד אינה רק טעות בנוגע לדינם של הרשעים בתוך הבית הלאומי, אלא עמוקה הרבה יותר: היא גורמת לפירוק הבית עצמו, לפירוד האומה, ובכך להסתכנות באבדון. על כך זועק הנצי"ב את נהמתו המזעזעת "חרבות לגוף האומה". נקודה זו חזר ושינן רבנו הרצי"ה בשעת תקומת האומה מתוך דאגה עמוקה מני ים לחוסנה ולשלמותה. דיני ריחוק וקירוב ואפילו דין מוות של "מורידין ולא מעלין" הם חלק מבריאות האומה כשם שהפרשת פסולת היא חלק מבריאות הגוף. לעומת זאת הפירוד הוא חרב הפוצעת וחותכת את הסגולה האלוקית של האומה הישראלית ומסכנת את חייה. על כן אין להשוות בין הדברים כלל וכלל.

מתוך הבעת הכאב הנורא הזה הוא ממשיך ומזכיר גם את מחלת הדור בעיניו.²⁵ מחלה זו ביטא בדבריו פעמים רבות מספור, וכָּאֵכָּה בער כאש בעצמותיו.

24 המשך דבריו שם. וב'משיב דבר' (ג, י) כתב דברים דומים על "ענין עמום של מחלוקת שני צדדים שלומי אמוני ישראל יצ"ו [...] הטוב והישר לשני הצדדים שיעמידו כל צד מתוכם שני אנשים. ועל הנבררים והבוררים אותם לדעת כי מחוייב לוותר מרצונו לצד שכנגדו, למען אשר על ידי זה יתקיים גם הצד שלו. כי מזה הדרך רועה אבן ישראל, רצוני, שתתקיים אומת ישראל שנמשלו כעפר הארץ. ואומות העולם נמשלו למים שוטפים בדכתיב בס' ישעיה 'הוי המון עמים רבים כהמות ימים יהמיון'. ובשיר הקדוש כתוב מים רבים לא יוכלו לכבות את האהבה. ובשעה שגוש עפר שבתוך מים שוטפים אינו מתאחד להיות אבן, יש לחוש שיהי' הגוש נשטף חס ושלום מעט מעט. עד שיתאחד אותו הגוש לאבן אחד אז לא יהי' נשטפים ויהי' נמשלים לאבן ישראל". ועיינו גם 'העמק שאלה' קמב, ט, שהאריך להסביר יסוד זה בטוב טעם ודעת בנוגע לשיח בין פינחס לשבטי ראובן וגד ביהושע כב.

25 ה'שידוך' בין שני העניינים למרות הפער הגדול (שאת הרפורמים לדעתו צריך להרחיק מאוד, ואילו את ההולכים בדרך התורה צריך לקרב גם אם הם מקילים באיזה דבר) נעשה משתי סיבות: סיבה אחת היא הדמיון של קנאות דתית שגורמת לשנאה מחרבת. הנקודה הזו טרדה מאוד את מנוחתו של הנצי"ב, והיא מופיעה כאן בהקשרים שונים אך שורשה אחד לדעתו: קלקול המידות. את נקודת החיבור הזו לאפשר למצוא בדברי רבנו הרצי"ה במאמר 'לאהבת אמונתנו', לנתיבות ישראל ב, עמ' תקט: "ואם גם לכוננות היחסים בין פלגות ישראל בתפוצות הגולה כה גדלו אזהרותיהם של רועי ישראל, גאונו וצדיקו, בעשרות השנים של מחצית המאה הקודמת, נגד ההתפרדות והנגחנות ההדדית של איש ברעהו וקבוצה ברעותה אפלו לשם שמים ולשמירת תורה ומצוות: ביחוד התשובה הגדולה של הנצי"ב מוואלוז'ין זכר צדיק לברכה בספרת-שובותיו 'משיב דבר' (העצה הזאת קשה כחרבות') [...] על-אחת-כמה-וכמה קיימת היא אזהרתו הנאדרה-בקודש של האי סבא קדישא האדמו"ר מצ'ורטקוב רבי ישראל זכר צדיק לברכה, אשר באצילות דעתו בתוך שיחה מפורטת על ענייני היהדות בארץ ובתפוצות הגולה חזר לי כמה פעמים

מחלה זו דומה קצת בעניינה וקרובה מעט לסכנת הפירוד, אך היא אינה עוסקת כלל ברעיון להפוך לשני עמים. מחלה זו הצטרפה לחטאי הצדוקים בסוף בית שני אך קיננה בהיכלות הפרושים. זו מחלת חשדות השווא המובילים לשנאה תהומית, שנאת חנם, עד כדי רצח לשם שמיים בטעות. טעות שיש בה אשמה כבדה ביותר. השנאה הזו, ה'קנאות הדתית' המסיתה מדרכיה של תורה, נובעת לדעת הנצי"ב מחוסר סובלנות כלפי מי שהולך בדרך שונה ממני בדרכי עבודת ה'. אכן, היא חמורה אפילו כאשר היא מופנית כלפי אינשי דלא מעלי שעוברים איזה עבירות וחטאים, אך לא עבירות שמגדירות אותם צדוקים, וחלילה אין דינם למיתה.

נראה שהנצי"ב מכוון בדבריו גם להזהיר, אף שלא אמר זאת בפירושו: מי שנוקט עמדה של פירוד במקום ריחוק כלפי הרפורמים עלול למצוא את עצמו מרחק ומחרים מתוך חשד שווא את מי שנכון לשבח ולפאר על מסירותו בעבודת ה', אלא שדרכו שונה משלי. סיבת הקשר בין השניים היא ששניהם נובעים משנאה שבאה בשם ה'דת' ואינה מתחשבת ביסוד הגדול של אחדות ישראל. אך ההבדל ביניהם גדול מאוד. את הצדוקים חייבים להרחיק עד שגזרו רבותינו את דינם ל'מורדין' והזהירו שלא להתקרב אליהם כדי שלא להימשך אחריהם, ואילו בעוברי עבירה רגילים, ובוודאי במי שנוהג בדרך אחרת בעבודת ה', עצם הריחוק לוקה בעוון השנאה. אין הדבר קל גם מצד עצמו, אך בעיקר מפני שהוא עלול להוביל לשפיכות דמים 'לשם שמיים'.

(בשנת תרצ"א): 'רק לא בקנאות, רק לא בקנאות' תקום היהדות הנאמנה בארץ, תתקיים ותתחזק". הסיבה השנייה, הקשורה לראשונה, היא שאין כאן רק בעיה של יחס לא מדויק כלפי אחרים אלא חורבן האומה. וכך כתב הנצי"ב בהקדמתו המפורסמת לספר בראשית על חשדות שווא בעובדי ה' כאילו הם צדוקים: "הקב"ה 'יִשָּׁר הוּא', ואינו סובל צדיקים כאלו, אלא באופן שהולכים בדרך הישר גם בהליכות עולם, ולא בעקמימות – אף על גב שהוא לשם שמים, דזה גורם חורבן הבריאה והריסות יישוב הארץ". ובנספח הארכנו בזה.

ד. היחס לרפורמים – הלכה למעשה

בתשובה נוספת בשו"ת 'משיב דבר' (א, ט) נפרסת התמונה במלואה. דווקא תשובה זו, המפורסמת פחות מקודמתה,²⁶ שופכת אור בהיר על היחס הראוי לרפורמים לדעת הנצי"ב. בתשובה זו מפורטת חלוקה בין סוגי רשעים והיחס אליהם, בין מפגשים בעלי תכנים שונים והדרכת התורה בכל אחד מהם, ומתחדדת הזהירות הרבה שיש להיזהר מקרבתם של הרפורמים.

על דבר להצטרף עם המכונים בשם 'בית יעקב',²⁷ והמה מחללים את השבת בפרהסיא – חלילה להתחבר עמהם בשום דבר השייך לעבודת ה'. ואף על גב דמבואר בשולחן ערוך: "עבריינ כו' או שעבר עבירה כו' נמנה למניין עשרה"²⁸ – אבל זה אינו אלא מומר לדבר אחד, שאף על גב דכתיב "זָבַח רָשָׁעִים תֹּעֵבָה",²⁹ מכל מקום הרי מקבלין קרבנות מפושעי ישראל, כדאיתא בחולין,³⁰ וכדי שיחזרו בתשובה. ומכל שכן בתפילה הקלה. אבל המודה באלילים והמחלל שבת בפרהסיא שאין מקבלין ממנו קרבן, משום שמוחזק הוא שלא ישוב עוד, ואם כן גם תפילתו תועבה – ואם כן האיך אפשר להצטרף עמו? והרי במקום שתפילתו תועבה – אפילו בדיעבד לא יצא ידי תפילה, כדאיתא בברכות.

היחס לרשעים מורכב ודורש דיוק. מחד גיסא הקלו רבותינו לקבל קורבנות מרשעים למרות פסוק מפורש שזבחם תועבה ולכן צריך להרחיקו. ההיתר אינו כלול בפסוק מפני שיש חילוק בין מי שעומד ברשעותו, שעליו דיבר הכתוב, לבין מי שיש סיכוי לקרבו. אלא שבאותו מקור גם חילקו רבותינו והבהירו איזה רשע נכלל בכל קטגוריה. מי שעבר על חילול שבת בפרהסיא אסור לקבל ממנו קורבן. מכלל דבריהם למדנו שהמחלל שבת בפרהסיא מוחזק שלא ישוב עוד.³¹

26 ובצדק, מפני שאיסור פירוד האומה חשוב לאין ערוך מחובת הריחוק מהרפורמים.

27 ככל הנראה מדובר בבית הכנסת הרפורמי הראשון במולדובה, בעיירה יאשי.

28 שולחן ערוך, אורח חיים נה, יא.

29 משלי כא, כז.

30 חולין ה' ע"א: "מקבלין קרבנות מפושעי ישראל כדי שיחזרו בהן בתשובה, חוץ מן המומר ומנסך את היין ומחלל שבתות בפרהסיא". ועיינו שם.

31 שהרי כתבו מפורש שהקבלה היא כדי שיחזרו בתשובה (עיינו בהערה הקודמת), וממילא האיסור לקבל ממחלל שבת מלמד שלדעתם הוא לא יחזור עוד. שאם האיסור הוא רק מפני גודל רשעותם, הבין כנראה הנצי"ב שאדרבה, היינו צריכים לקרבם עוד יותר כדי להצילם משחת.

יחסו של הנצי"ב למחללי שבת בפרהסיה חמור מכפי שאנו נוהגים כיום. אפילו בציבור החרדי קשה למצוא בדורנו גישה כזו. החזון איש חידש שהחילונים בימינו הם בכלל 'תינוק שנשבה לבין הגויים', משום שלא זכו לטעום טעם תורה אפילו בקטנותם. ממילא היחס כלפיהם סלחני יותר, והם אינם נחשבים למי שמרדו בקונם או למי שעוברים עבירות להכעיס ואפילו לא למי שעוברים עבירות לתיאבון, שכן הם אינם יודעים כלל שמעשיהם אסורים לפי התורה.³² ואולם הנצי"ב מעמיד בתשובתו קו תקיף הרבה יותר, כנראה משום שבימיו הייתה תופעת החילונות חדשה למדי, ואת פורקי העול שבדורו לא היה אפשר להחשיב 'תינוקות שנשבו'. הם היו פורצי הדרך לתנועה של בעיטה במסורת ישראל, וכלפיהם הוא טוען שחזקה שלא ישובו עוד לחיק היהדות הנאמנה, כפשט החילוק בין סוגי הרשעים.³³

וממשיך הנצי"ב לבאר את דרך ההתנהגות איתם בחיי היום-יום:

והנה כתיב במשלי א', לעניין אורבי לדם אדם: "בְּנֵי אֵל תֵּלֶךְ בְּדֶרֶךְ אֲתָם מִנְעַ רֵגְלָהּ מִנְתִּיבָתָם".³⁴ פירוש, "דרך" הוא הכבושה לרבים, "נתיבה" הוא דרך היחיד. והזהיר הכתוב אשר בדרך הרבים, אף על גב שאי אפשר למנוע רגל מאותו דרך הרבים, מכל מקום "אל

32 עיינו בחזון איש, יורה דעה ב, טז, שהובאו דבריו בהערה 13 לעיל. הרבה דעות נאמרו בסוגיה זו (עיינו לדוגמה בבית יוסף, יורה דעה קנט, ושם בשולחן ערוך ג, בש"ך ו ובביאור הגר"א ה), ואין כאן מקום להאריך בזה. רק אעיר כי רבים מהמקילים במחללי שבתות סבורים גם כיום שמנהיגי הרפורמים ודאי אינם בכלל 'תינוק שנשבה', ועיינו לקמן בדעת רבנו הרצי"ה בעניין.

33 הכרעה חריפה זו, "שלא ישוב עוד", אינה פליטת קולמוס אלא שיטה עקבית בתורת הנצי"ב (אומנם רבותינו בדור הזה הורו לקרב כל מי שמקשיב ויש סיכוי שיתקרב אפילו מעט. אולי הפער בין הדורות הוא הגורם. בשעה שפרצה הרפורמה היו בה להט ואידאולוגיה שמנעו את הסיכוי לשוב, אך בימינו יש לרבים מהרפורמים מעמד של תינוקות שנשבו, ולכן נכון לפעול להשיבם בתשובה. ועיינו בדעת רבנו הרצי"ה לקמן). וכך כתב בפירושו לצרעת הראש ('העמק דבר', ויקרא יג, מד): "בראשו נגעו. ידוע דצרעת בא על חטא, אבל אינו דומה סיבת חטא צרעת הגוף לצרעת הראש, דצרעת הגוף בא על חטא תאוה המחטיא את הבשר, וצרעת הראש בא על חטא דעות משובשות [...] ונפקא מינה הוא להזהר ממנו יותר, דמי שיש לו דעות משובשות מחטיא אחרים שמתרועעים עמו יותר מבעלי תאוה [...] אמנם הייתי אומר דאחר שהוא אדם גדול ראוי להתקרב לו להוכיחו שמא ישוב ורפא לו, על זה הוא מסיים בראשו נגעו. דאחר שהגיע לאפיקורסות שוב אינו ראוי לתוכחה וכל שכן דפקר טפי, וכל באיה לא ישובו". ועיינו גם 'העמק דבר', במדבר טו, ל: "מי שאין מאמין בתורה או בדרשות דקדוקי התורה, שוב אין תקוה שתבוא השעה שישוב להאמין".

34 משלי א, טו.

תִּלְךָ בְּדֶרֶךְ אֲתָם”, אחוזי יד. מה שאין כן בנתיבה שלהם, שהוא דרך המיוחד להם – ”מְנַע רָגְלָךְ” ממש.

וכך יש לנהוג עם אותם האנשים, אורבי לנפש הישראלי להשחיתה ולהסירה מדרך חיי העולם הבא. אשר בדרך הרבים, היינו במסחר וכדומה, אי אפשר למנוע ממסחרם – מכל מקום ”אֵל תִּלְךָ בְּדֶרֶךְ אֲתָם”, היינו שלא להתחבר בשותפות ומרעות עמהם, כדתנן באבות: ”ואל תתחבר” כו³⁵ [...] כל זה בדרך המסחר, שהוא דרך הרבים. אבל בנתיבה המיוחדת שלהם, היינו בית תפילה שלהם וכדומה – ”מְנַע רָגְלָךְ” ממש, כי אפקירותא ממשיך הלב. ואם כי אין להתקוטט עמהם, וכמו דכתיב: ”אֵל תִּתְּחַר בְּמַרְעִים”³⁶, אבל יש להיזהר הרבה שלא להיכשל בחברתם, כי זה ”פְּרָה רֹאשׁ וְלַעֲנָה”³⁷, וכמו שכתוב בספר דברים, ועיין שם בחיבורי 'העמק דבר' בס"ד³⁸.

אלו דברים חריפים מאוד. אם מתחילה אמר הנצי"ב שאין לצרפם למניין ו"חלילה להתחבר עמהם בשום דבר השייך לעבודת ה'", הרי שכעת הוא צועד צעד נוסף ואוסר אף שותפות מסחרית עימם, ומתיר רק מסחר מזדמן. הוא משווה אותם לרוצחים ("אורבי לרם אדם"): אלה מסכנים את חיי הגוף, ואלה את חיי הנפש: "אורבי לנפש הישראלי להשחיתה ולהסירה מדרך חיי העולם הבא". על כן הוא אוסר להשתתף איתם אף בענייני העולם הזה, לא כל שכן בענייני עבודת ה', ומזהיר בחריפות שלא להתחבר אליהם.

35 אבות א, ז: "נתאי הארבלי אומר: הרחק משכן רע, ואל תתחבר לרשע, ואל תתיימש מן הפורענות". ועיינו גם בדברי הנצי"ב ב'רינה של תורה', מטיב שיר, שיר השירים ח, י: "כמוצאת שלום – כממציא דרך שלום שיקר הוא בעיני ה'". ולמדנו שאין להתרחק מאנשים שאינם בני תורה, ואף על פי שעוד המה מפירי תורה מכל מקום יש להפוך בזכותם, וכדתניא באבות דרבי נתן פרק ט"ז ושנאת הבריות כיצד מלמד שלא יהא מכויין אדם לומר אהוב את החכמים ושנא את התלמידים, אהוב את התלמידים ושנא את עמי הארץ, אלא אהוב את כולן ושנא את האפיקורסים כו', שנא' אשר יומרוך למזמה וגו' הלא משנאיך ה' אשנא וגו'. דקדק ופירש התנא לאיזה אפיקורוס רשאי וחובה לשנוא אותם, אשר יומרוך למזמה, היינו האומרים עזב ה' את הארץ ולית דין ודיין, אבל עמי הארץ אף על גב שהמה שונאים ומבזים לחכמים ותלמידים, וחז"ל פ' חלק (סנהדרין צ"ט) כינו האנשים האלה בשם אפיקורוס, אבל מכל מקום אי אתה רשאי לבזות ולשנוא אותם".

36 תהלים לז, א.

37 דברים כט, יד. הנצי"ב הרחיב שם בפירושו, ודבריו הובאו בנספח.

38 הדברים הובאו בנספח.

ה. מלחמה ברפורמה וריבוי תורה

אם כן, מה התקנה למצב? כיצד נחזק את הנאמנות לתורה אם איננו נפרדים מעל מי שמתרופפים בשמירת המצוות?

אלא³⁹ אם באנו לחזק את הדת בקרבנו,⁴⁰ ושלא ירף בלבנו ובלב בנינו – עלינו להתבונן מדורות הראשונים, כדכתיב: "מִזְכָּנִים אֶתְבוֹנֶן".⁴¹ והנה, בשעה שראה יחזקיהו המלך הצדיק שנתרופפו עמודי ויסודי הדת בימי אחז, מה עשה? נעץ חרב בבית המדרש, ואמר "כל מי שאינו עוסק בתורה – יידקר בחרב".⁴²

נראה שעיקר כוונתו של חזקיהו – וזו גם עצתו של הנצי"ב – שאת כל התקיפות במלחמה על שמירת התורה יש לרכז במאבק על לימוד התורה. לאפיק הזה יש להפנות במסירות עליונה את כל המאמצים והכוחות.

[...]ועסק התורה בקיבוץ בעלי בתים יהא גורם למעט מחלוקת בישראל, ולהרבות מחזיקי הדת. דבלא ספק יש הרבה שלא הגיעו לבעוט בתלמוד, ורבותינו הראשונים, והמבואר בשולחן ערוך, אלא שמכל מקום הוא מרוחק מלימוד התורה, על פי שמקל בחומרות ומנהגים ואזהרות שהוא על פי ספרי מוסר. אבל אם יתעסקו בתורה – ישבילו גם המה שאין לחשוב את אנשים כאלה למין ואפיקורוס חס ושלום, ויהיו באגודה אחת להתיישב איך להחזיק הדת, ולהתגבר על הכופרים בתלמוד. וכל מה שהחבורה גדולה ורבה, מתחזקת ביותר, ומוצאים עצות, ויהיו נדברים איש אל רעהו – ויקשב ה' וישמע, ויעזור להם לשמור את בניהם ממינות לגמרי.

בדברים אלה ברור שהנצי"ב אינו מתכוון לרפורמים אלא לבעלי הבתים הפשוטים שאינם מדקדקים לגמרי במצוות. הוא הרי אומר שמדובר באנשים "שלא הגיעו לבעוט בתלמוד", אלא שהם מרוחקים מלימוד התורה, ולכן הם מקילים בחומרות

39 את המשך הדברים ראו ב'משיב דבר' א, מד.

40 ודוק, השלב הראשון של הפתרון, לדבריו, הוא מה שמתרחש בקרבנו ובקרב בנינו. רק אחרי ריבוי התורה אצל הנאמנים לדבר ה' יתרחבו המעגלים גם לבינונים שעודם מאמינים אך בחולשתם פוסחים על שתי הסעיפים.

41 תהלים קיט, ק.

42 סנהדרין צד ע"ב.

ובמנהגים. כאשר האנשים הללו, ה'בינוניים', יצטרפו ללומדי התורה, יבינו החרדים לדבר ה' "שאינן לחשוב את אנשים כאלה למין ואפיקורוס".

ומכלל לאו אתה שומע הן: הרפורמים, "הכופרים בתלמוד", אכן נחשבים כמין ואפיקורוס. ומשעה שיצטרפו עוד אנשים ללומדי התורה יוכלו המצטרפים לסייע במלחמה כנגד הרפורמים. כלומר, לא רק תיווצר אחדות בין עובדי ה' אלא גם יתגבר כוחם של יראי ה' כנגד מי שיש להילחם בהם, ובעקבות זאת יהיו מוגנים מפני הסכנה הרוחנית בניהם של בעלי הבתים, שהיו עלולים להימשך למינות. אין בדברים אלה שום עמדה של פיוס או שותפות כלפי הרפורמים. להפך, הם מכונים מינים ו"כופרים בתלמוד" שיש לטכס עצה כיצד להתגבר עליהם.

אם כן, הנצי"ב מבחין הבחנה ברורה בין הרפורמים ובין אנשים שאינם מקפידים הקפדה מלאה על שמירת המצוות. כאשר למי שאינם מקפידים הוא סבור שיש לקרבהם ולחזקם בלימוד התורה, אולם כאשר לרפורמים הוא סבור שאין לקרבהם אלא אדרבה, יש להרחיקם הרבה ו"להתגבר עליהם".

1. מעשה במשכיל

בחיתום הדברים אביא מעשה שסיפר בעל ה'תורה תמימה', הרב ברוך הלוי אפשטיין, אחיינו של הנצי"ב (ובנו של הרב יחיאל מיכל הלוי אפשטיין, בעל 'ערוך השולחן').⁴³

פעם אחת היה הנצי"ב בוילנה לרגל עניין ציבורי. הוא ישב עם קבוצת משכילים, והם שאלו אותו מה דעתו על משכיל אחד, שאומנם עזב לגמרי את שמירת המצוות (יש מקורות לכך שהמיר את דתו, אך ה'תורה תמימה' לא הביא פרט זה) אולם עדיין יש בו רגשות חמים כלפי האומה והוא מתעניין בגורלם של היהודים ורוצה בטובתם. הנצי"ב בחר לענות להם בסיפור:

מעשה בעשיר אחד שלו בת יחידה שחלתה במחלת השחפת. הרופאים בדקו אותה ובאו לכלל מסקנה שאין רפואה למחלתה אלא אם תאכל בשר חזיר, והדבר

43 הסיפור מובא באריכות בספרו של הרב ברוך אפשטיין, 'מקור ברוך', חלק ד, עמ' 1859-1862. כאן הובאו הדברים בקיצור ולא בלשון המקור.

יחזק את גופה ויעזור לה להחלים. הבת סירבה לשמוע לרופאים והעדיפה למות בייסורים ובלבד שלא לאכול חזיר.

הלכה הבת ודעכה, והאב האומלל לא ידע את נפשו. בצר לו פנה אל רב העיירה ותינה לפניו את צרותיו. הלך הרב לשוחח עם הנערה והסביר לה כי פיקוח נפש דוחה את כל התורה וכי מצווה עליה לאכול את החזיר כדי שתוכל להבריא. קיבלה הנערה את פסקו של הרב בלב כבד וביקשה רק דבר אחד: שישחטו את החזיר בסכין שחיטה כשרה! מכיוון שידע הרב עד כמה קשה הדבר לנערה הסכים לבקשתה וציווה על השוחט לשחוט את החזיר כדת וכדין. לאחר השחיטה ביקשה הנערה מהשוחט שיבדוק גם את הריאות, כדרך שעושים בבהמה טהורה. והנה מעשה שטן נמצאה בריאה סרקה קטנה, והשוחט לא ידע להחליט מה דינה. ביקשה הנערה שישלחו את הריאה אל הרב כדי שיפסוק אם כשרה היא או טרפה.

התבונן הרב בריאה ושתק שעה ארוכה. כשדחקו בו להשיב אמר: איני יודע כיצד לענות על שאלה שכזו. אוכל לומר רק כי אילו הייתה באה לפניי שאלה כזו בריאה של בהמה טהורה, הייתי אומר שכשרה היא. אולם כיצד אוכל להוציא מפי את המילה "כשר" כשהמונח לפניי הוא בשר חזיר? גם אם הסרכה עצמה אינה פסולה, הרי ביסודו של דבר זהו חזיר, חזיר ותו לא!

בדברים אלו סיים הנצי"ב את תשובתו, והמשכילים שסביבו הרכינו ראשם במבוכה ובבושה.

כשאנו באים לדון בדעתו של הנצי"ב כלפי הכופרים בתורה עלינו לשוות לנגד עינינו גם את הסיפור הזה. המילים הקשות האלה מזעזעות אותנו, אולם איננו יכולים לייפות את דברי הנצי"ב – זו דעתו, והוא הביע אותה בבהירות ובחריפות שאין לטעות בהן.

אחר כל הדברים הללו צריך לשוב ולהדגיש: בדורנו איננו מתייחסים כך לא לרפורמים ולא לקונסרבטיבים. איננו משתמשים בשפה חריפה כל כך. יתרה מזו, למדנו מרבותינו שגם כלפי הרפורמים אנו מצוים באהבת ישראל. בגלל המלחמה שיש לנו איתם על המשכיות המסורת, אהבתנו אליהם מסותרת, ומכל מקום אהבה גדולה ועמוקה היא. אולם אם אנו רוצים לברר מה הייתה דעתו של הנצי"ב בסוגיה הזו, אל לנו לדחוק את דבריו לסד הצר של דרכנו כיום. כשבאים להיתלות בדעת הנצי"ב כאילו היה כולו איש של שלום ואחוה יש להעמיד דברים על דיוקם ולהציג את שיטתו במלוא חריפותה אף אם היום אנו נוהגים אחרת.

ז. דעת רבנו הרצי"ה

רבנו הרצי"ה נדרש כמה פעמים לשאלת הרפורמים, וברקע עומדים גם דבריו על עמדת התורה כלפי עוברי עבירה בכלל.

בשני הממדים האלה יש מי שרצה ללמוד מדבריו שעלינו לקרב היום את הרפורמים. באשר לעוברי עבירה בכלל חזר רבנו על חילוק בין אפיקורסים למינים שהשמיטה הצנזורה, ובעקבות כך הדריך לקרב את האפיקורסים למרות הריחוק מהמינים. באשר לרפורמים עצמם התבטא לא פעם שחל בהם שינוי לטובה בעקבות השואה והקמת מדינת ישראל, ולכן גם היחס המרחק אליהם משתנה. יש מי שסובר שלכן גם לא נורא אם במתווה הכותל תינתן להם רחבה משלהם.

אלא שרבנו הרצי"ה דן בשיחותיו במפורש באפשרויות מעין אלו והכריע להפך הגמור. לא רק שלא עלה על דעתו שחלילה יטמאו את קדושת הכותל, אלא הוא אף סבר שאסור לתת להם לבנות יישוב בארץ ישראל כלל. דברים אלו אמר באותה שיחה שבה הזכיר את שיטתו שיש מהם שמתקרבים בעקבות תחיית האומה, רק שהמתקרבים היו יחידים יוצאי דופן, ואילו בתנועה הרפורמית בכללה ראה רבנו ריקבון, ועל חלק אחר ממנה התבטא בחריפות: "רשעים ארורים".⁴⁴ כלומר, רבנו לא ראה סתירה בין העין הטובה המזהה ניצנים חריגים של תשובה לבין ההכרעה שהרפורמה היא ריקבון שאסור לתת לו דריסת רגל בארץ ישראל.

נוסף על כך החילוק בין אפיקורסים למינים, שרבנו חזר עליו פעמים רבות, לא נגע לרפורמים אלא לבוני האומה החילונים, שהתרחקו מדת בכלל. לאפיקורסים קרא "כלי ריק, מרוקן מאמונה",⁴⁵ ואילו המינים הם מאמיני דת שהמציאו לעצמם ויש להם תפיסת עולם אמונית חלופית לאמונת ישראל. אכן, למינות במובנה המקורי, היינו הנצרות, היו מרכיבים חמורים עוד יותר, ועיקרם הטענה שהם גם מחליפי האומה הישראלית.

44 מובא לקמן משיחות הרצי"ה, אורות, ישראל ותחייתו יב"ט, עמ' 218.

45 התרוקנות זו יכולה לכלול שלוש קומות עיקריות: כפירה בה', אמונה בה' אך כפירה בתורה שבכתב או אמונה גם בתורה שבכתב אך כפירה בתורה שבעל פה. אף על פי שיש להבחין בין מיני האפיקורסים וגם בחילוקים אחרים ובצבעי ביניים רבים, לצורך דיונונו נכניס את כולם לסל אחד.

לכן כאשר נדקדק בדבריו על הרפורמים בהקשר זה נמצא שהוא אינו מונה אותם עם האפיקורסים וגם לא עם המינים. מדבריו בכמה וכמה לשונות עולה שהם דרגת ביניים, ויש לכך השלכות מרחיקות לכת. הרפורמים היו לדעת רבנו מעין מינים רכים או אפיקורסים יוצאי דופן לרעה. אשר על כן מסקנתו החריפה היא שאין לתת להם דריסת רגל בכניין האומה בארצה. תחת זאת יש לבחון בזהירות מי מהם אכן מתקרב, ואיתו להיות בקשר על מנת להחזירו למוטב.

לפני שניכנס לפרטי הדיון נביא את מסקנתו המעשית, ששללה מתן כל דריסת רגל בארץ לרפורמים, אפילו לכינוס, קל וחומר לבניית יישוב:⁴⁶

שאלה: באחרונה נערך בארץ כינוס של התנועה הרפורמית. יש להם מקום בארץ?

רבנו: חס ושלום! יותר מזה – ביסודם של הרפורמים היתה כפירה במשיח, כפירה בגאולת ישראל. הם מחקו את ציון וירושלים מהסידורים שלהם. יסוד כל עניין הרפורמים הוא רקבון – רקבון דתי ומוסרי ולאומי.

שאלה: אז אין להם מקום בארץ?

רבנו: כמובן. צריך לראות זאת בעיניים פקוחות שאי אפשר למצוא לזה חזרה בתשובה. זה חורבן שלם במובן הדתי ואפילו במובן הלאומי הציוני. רביי סילבר היה ידוע כעסקן לאומי ציוני נלהב מאוד, ומקומו היה בתוך המחנה הרפורמי – אך זו היתה תופעה מיוחדת.⁴⁷ אולי אפשר למצוא עוד בודדים אחדים. ידועים ומפורסמים יחידים בודדים שהם קצת בעלי תשובה וחזרה בתשובה במובן הציוני הלאומי, ולעומתם יש שם גרושים ביותר על גבול השמד וההתבוללות, שמסדרים חופה וקידושין ונישואים מעורבים. שאלה: מבחינה ציונית – עובדה שהם הולכים להקים קיבוץ בערבה. רבנו: כמובן, זו סכנה.

שאלה: הם הולכים להקים קיבוץ בערבה⁴⁸ – זה מעשה חיובי? רבנו: עכשיו בתוך נתניה, יש מלחמה איתם, הם פתחו בית-כנסת, יש להם כסף רב, והם מושכים לשם אנשים בעזרת דרשנים דברנים.

46 'עיתורי כהנים' 262.

47 וכמו שמעידים הרפורמים עצמם. עיינו: מיכאל מאיר, "יסודות ועקרונות – לתולדות היהדות הרפורמית" (בהוצאה רשמית של התנועה הרפורמית): <http://www.reform.org.il/kariv.pdf-basics-Assets/refrom>

48 כנראה מדובר בקיבוץ יהל, שנוסד בתשל"ז.

שאלה: האם אין זה חיובי שהם מקימים ישוב בערבה.
רבנו: מה שייך לומר חיובי? הכל לא חיובי! היסוד שלהם רקוב.
אולי במשך זמן יגיעו להבנה ולתיקון באופן כללי. אך עכשיו היסוד
רקוב במובן הדתי מתוך ריקנות וממילא במובן הלאומי.

מדקדוק הדברים נראה שרבנו סבר שכרגע אין אפשרות לראות בהם חוזרים
בתשובה או אפילו מועמדים לחזור בתשובה: "צריך לראות זאת בעיניים פקוחות
שאי אפשר למצוא לזה חזרה בתשובה". אך שתי הסתייגויות יש לכך. ראשית, יש
יחידים יוצאי דופן שכן מתקרבים, כגון רביי סילבר,⁴⁹ אף על פי שאינם מעידים
על הכלל. שנית, רבנו אינו נועל דלת כלפי העתיד ומביע תקווה כי "אולי במשך
זמן יגיעו להבנה ולתיקון באופן כללי".

מִרְן הֶרֶב זצ"ל ורבנו הרצי"ה עסקו רבות בחבלי המשיח והתבטאו אין-ספור
פעמים על האור הגדול שיצמח מתוך מחשכי הכפירה של ראשית צמיחת גאולתנו.
בבהירות ובוודאות הם לימדו על סגולת הדור ועל עתידו העליון והנשגב, בלי
ספק ובלי אולי. ראייה ודאית של דברת קץ המגולה, העתידה להשיב את כל
הנידחים: "ודאי לא יועילו כל חשבונות, העולים בלב אדם שמחשבותיו הבל, נגד
עצת ד' העליונה אשר דבר טוב על ישראל, לכונן אור גאולה ודרך חיים לשאר
עמו, העתידים להיות כולם שבי פשע".⁵⁰ ואילו באשר לרפורמים הביטויים אחרים
לגמרי. אחרי האמירה שכיום אי אפשר שיחזרו, על העתיד אומר רבנו "אולי". כל
זאת מפני הריקבון שביסוד התנועה הרפורמית.

אי אפשר שלא להדגיש עוד משפט שנכון כפלי כפליים בימינו: "יש להם כסף
רב, והם מושכים לשם אנשים בעזרת דרשנים דברנים". הריקבון הרוחני מסתתר

49 במקומות נוספים דן רבנו ביחידים שהתקרבו ובמידה מסוימת חזרו בתשובה. שיחות הרצי"ה, עם ישראל, עמ' 167: "דיד שלי, הרברט ויינר, רב רפורמי, שימש מתרגם מעברית לאנגלית (הרברט ויינר היה אדם מיוחד שחיפש משמעות וגם קדושה והתקרב קצת לחסידות חב"ד. הוא כתב מאמר ארוך ומלא הערצה על הרבי והחסידות, עמוס בשאלות נוקבות לרבי אך בעמדת הקשבה וקבלה [מובא באתרי חב"ד תחת הכותרת "אין קרע בליובוויטש"], ונקרא בפיהם 'רב רפורמי לשעבר!'). וכן שם, עמ' 128: "שאלה: 'האם גם כלפי הרפורמים צריך לגלות אהבה?' רבנו: '[...] לאחרונה החלו יחידים מהם לחזור בתשובה"'. וכן בעדותו של הרב הושע רבינוביץ, מאורות הרצי"ה א, עמ' 19: "בהיותו בלוס-אנג'לס ניסיתי לגייס כספים לישיבה. שאלתי את רבנו אם אפשר להתרים קונסרבטיבים ורפורמים, והוא ענה: 'הם יהודים, אפשר לקבל מהם"'. מובן שמי שתורמים כספים לישיבה מעידים בעצם פעולתם זאת על דרגה מסוימת של תשובה ומתקרבים בתרומתם לתורה.

מאחורי 'הון, שלטון, עיתון'. בזמנו היה מדובר על כסף שמיועד רק לציבור החילוני, שאליו זורם היום הון עתק, ואילו היום לצערנו הכסף מיועד גם לציבור הדתי-לאומי: לשיתופי פעולה, לפרסומות משפיעות בכלי תקשורת, למשכורות לאקטיביסטים כאלה ואחרים וכל כיוצא בזה. הכול זורם דרך קרנות ישנות וחדשות וארגוני ביניים ש'מכילים' את שני הצדדים ובפועל משרתים צד אחד, ודי לחכימא ברמיזא.

ח. בין אפיקורסים למינים

עתה נעבור לדיון הלמדני שממנו יצאו המסקנות האלה, ההבחנה בין מינים לאפיקורסים המלמדת זכות מסוימת על העולם החילוני, אך דווקא מתוכה מתחדדת חומרת היחס לרפורמים.

מלמד רבנו:⁵¹

ידועה ההבחנה בין אפיקורסים למינים [...] אפיקורסות היא חסרון אמונה ואף גרוע מכך: כפירה. אך ממצב של חסרון וטעויות יש מקום לתיקונים וחזרה בתשובה,⁵² בין אם יזכה לכך שהמחסור יתמלא מעצמו או מאחרים. אפיקורסות היא דבר רע, אך הוא שלילי, העדרי, וכל זמן שמצב החסרון והריקבון השלילי לא התפשט וממלא את כל האדם, יש עדיין תקווה שיתמלא בחזרה מתוך בירור ענייני אמונה. מה שאין כן מינות, שהיא דבר אחר: השלילה נהפכת לחיוב. לא רק שחסר, שיש ספק או אפילו כפירה, אלא המחסור מתמלא, מתקיים, מתגבש ונעשה חיובי.

ובהמשך שם:

ההבחנה היסודית בין מינים לאפיקורסים היא שהמינים יוצאים מכלל ישראל, לעומת אפיקורסים שאינם יוצאים. במשנה בסנהדרין כתוב שכל ישראל יש להם חלק לעולם הבא. ובאותה המשנה כתוב אחר כך: אפיקורוס אין לו חלק לעולם הבא. זו אינה סתירה. האפיקורוס

51 שיחות הרצ"ה, אורות התחיה יח"ב, עמ' 168.

52 גם כאן 'מכללא איתמר' שרק באפיקורסים שהם בכלי ריקן יש מקום לתשובה, אך למי שיש עמדה ו'דת' משל עצמו אין אותה פתיחות לתשובה.

הוא עדיין יהודי – זה ברור בלי ספק. הוא לא יצא מכלל ישראל, ממסגרת האומה, עם כל הקלקולים במחשבה או במעשה, אך שייכות לעולם הבא היא דבר אחר [...] האפיקורוס ניתק את עצמו, קבע את עצמו בהשקפה, אמונה ודתיות של לא נצחיות, וממילא מובן שאין לו חלק לעולם הבא. אבל הוא שייך לעם ישראל, למסגרת היהודים, שהוא יהודי. מה שאין כן מינות, היא ריקבון, רשעות, לא חסרון והעדר, אלא חיוביות חדשה, מה שהתגלגל אל 'ברית חדשה'. זו המינות אליה מכוונת 'ברכת המינים'. הגויים הנוצרים והצנזורה שלהם יודעים את זה. המינים אצל חז"ל, הם אלה שיצאו וניתקו עצמם מכלל ישראל.

את מקומם של הרפורמים בהקשר זה חידד רבנו במקום אחר בזהירות מרובה, שלא למעט בחומרת מעמדם ולא להוסיף עליו:⁵³

שאלה: הרפורמים הם מינים?

רבנו: קשה לומר. אכן זה מסובך מאוד. ראשית, אי אפשר לכלול בהכללה אחת את כל הרפורמים. זה דומה למה שהזכרנו קודם על גדולים קנאים שיש להם טענות ולעז על "הציונים". הם אומרים: "הציונים אפיקורסים", "הציונים כופרים", בכלל. זה צודק? זה נכון?! בין הציונים ישנם הרבה צדיקים, וגם צדיקים גמורים. האם צודק להכליל ככה? זו הכללה אנטישמית, כמו שיש אנטישמיות כלפי יהודים: "כל היהודים כן וכך". זאת דוגמה לרפורמים גם כן.

בעצם ענין הרפורמים יוכל להיות מסוכן, ויכול להביא ולהתגלגל לידי מינות.⁵⁴ יש תשובות בהלכה על הרפורמים. לא נעימות כלל וכלל, עם ביטויים מאוד חריפים, כגון "זו דרך המביאה לשמד, זו דרך המביאה להתבוללות, לטמיעה ולכל הסכנות הכרוכות בכך". הרפורמה ביסודה, בכללה, היא גם כן סוג של כפירה ואפיקורסות, יותר מסוכנת מסתם כפירה. יש בה צד התבוללות לגבי כלל ישראל וכדומה. אבל לומר מינים על כל הרפורמים בכלל, אין זה צודק,⁵⁵ כמו

53 שיחות הרצי"ה, אורות, ישראל ותחייתו יבייט, עמ' 218.

54 שיחות הרצי"ה, עם ישראל, עמ' 128: "הרפורמים הם פרשה מיוחדת. הם כמעט ניתקו עצמם מעם ישראל, כפרו בנצח ישראל וניתקו עצמם מתחיית האומה בישראל".

55 ממוצא דבר אתה למד שעל חלקם נכון לומר כן, אולם בהמשך נראה שרבנו משתמש על כללותם במושג "מקצת מינות".

לפסול את כל הציונים. יש חלק מהרפורמים של עכשיו, "רבייס", רפורמים אחדים ידועים, שהם רשעים, רשעים ארורים מאוד – אבל לא כולם. גם הזדמן לי להכיר כאלה שקצת קרובים במובן לאומי ציוני לגבי כלל ישראל, ואפילו קצת במובן הדתי. יש דרגות. אך המהלך בכללו, שהתחיל מלפני מאות שנים, בוודאי היה ריקבון והרס, מלחמה בישראל ואורייטא. אבל קשה לומר כך באופן כללי על אלפים ורובבות אנשים. יש להבחין בין העניין, התיאוריה, לבין האנשים עצמם.

רכנו מבחין לא רק בין אישים שונים אלא גם בין זמנים שונים. הרפורמים חשבו שאבד סברם של ישראל ואין להם גואל עוד, אך מקצתם נתפכחו לאחר הקמת המדינה ונאלצו להכיר, על כל פנים במידה מסוימת, שלא אבדה תקוותנו:⁵⁶

במאת השנים האחרונות הופיעה תזוזה מסוימת בתוך חלק היהדות הריפורמית, המתבוללת בין הגויים, עם נטיות מצומצמות של חזרה אל הגוף הלאומי הכללי-ישראלי, ביחוד עם תהליך תחייתו הלאומית. אלה נתגלו עם היציאה מן הקו ההתבוללותי הריפורמי אל הצטרפות בשיבת ציון. ד"ר סטיפן וייז היה במצב של התאוששות מן ההתבוללות המתבוללת הריפורמית אל ההבראה היהדותית הלאומית. וכן גם אבא-הלל סילבר. על יהודה לייב מגנס נודע באחרונה כי דרש להוציא מבית הכנסת שלו את העוגב, שהיה הגילוי הממשי של סדר-התפילה הריפורמי. הנרייטה סולד, שנסעתי איתה באניה מן טריאסט בחזרה הביתה, הצטרפה – בשבתה בפינה מיוחדת – אל מניין-התפילה שלנו עם סדור וחומש, כצדקת שלימה ותמימה. עם ההבראה מן החולניות הריפורמיות בחינות אוירא-דארץ-ישראל של חיי-נשמות אויר ארצנו, נקוה לסייעתא דמן שמייא בחזרת חיונות גם של חלקי יהדות אלה.

יש לדייק בדברים. אין כאן טענה שהמצב בכללותו משתפר אלא "נטיות מצומצמות". כמו כן יש כאן תקווה לעתיד, אך כאמור, לא הערכת המציאות מצד פנימיותה שאכן לשם הדברים הולכים.

56 כרוז. נדפס בכמה מקומות, למשל מתוך התורה הגואלת, מועדים וזמנים, עמ' 143; שיחות הרצי"ה, עם ישראל, עמ' 221.

במקום אחר הבהיר רבנו שאין כאן רק כפירה חמורה ולא רק סכנה שדרכם "יכול להביא ולהתגלגל לידי מינות" אלא "מקצת מינות":⁵⁷

שאלה: מה ביחס לזרמים אחרים, כגון רפורמים וקונסרבטיבים?

תשובה: ברפורמים יש קצת מינות, במידה מסויימת, כפירה בתורה ומצוות. בכל דבר יש מדרגות: מדרגות בקדושה ובאמונה, מדרגות בטומאה וברע. שם יש כפירה בתורה, כפירה באמונה, כפירה במצוות, ומצד זה יש צד של מינות.

אפיקורסות אינה מינות. מינות גרועה יותר מאפיקורסות, היא שינוי בצורה! אפיקורסות היא שלילה, כפירה, העדר. השלילה, הריק, ההעדר – יכול להתמלא, יש תקווה. אבל נצרות היא השיא של הגויות. גם רפורמים זו מין יהדות מסולפת, דתיות מסולפת, וזה גרוע יותר מלא־יהדות, מריק.

ושוב בלשון אחרת:⁵⁸

שאלה: האם גם כלפי הרפורמים צריך לגלות אהבה?

רבנו: הרפורמים הם פרשה מיוחדת. הם כמעט ניתקו עצמם מעם ישראל, כפרו בנצח ישראל וניתקו עצמם מתחיית האומה בישראל.

מכללות דבריו של רבנו הרצי"ה נראה שדעתו הייתה שהרפורמים אכן נמצאים במצב ביניים. פעמים הוא התבטא שמעמדם כמינות חלקית, ופעמים השווה אותם למסוכנים יותר מסתם אפיקורסים. בהזדמנות אחרת הוא נמנע מלהכריע וסיכם את מעמדם בתואר "מסוכן מאוד". לא מסתבר שהייתה כאן תזווה בדעתו אלא צורות הבעה שונות להכרעה בהירה שיש כאן מצב ביניים, אולי גם לפי ההקשר של השואל והשאלה. אחרי כל זאת מובנת מאוד הכרעתו של רבנו שלא לתת לרפורמים שום דריסת רגל בארץ ישראל.

57 שיחות הרצי"ה, אורות ישראל ותחייתו, א"א, עמ' 277.

58 שיחות הרצי"ה, עם ישראל, עמ' 128.

ט. המצב בימינו

מי שעוקב בתשומת לב אחר מהלכי הרפורמים ומטרותיהם בנוגע למדינת ישראל יבחין בקלות שהם עסוקים בטשטוש יהדותה ובהפיכתה למדינת כל אזרחיה. יתר על כן, רבים מהם חוברים כיום לשמאל הקיצוני ואף לתנועות דה-לגיטימציה למדינה. חלקם שותפים לדרך באותם קרנות מימון וכינוסים עם הגרועים שבשונאינו⁵⁹ ומגישים חומרים כנגד חיילי צה"ל לדו"ח גולדסטון ובג"צים כדי להגן על בכירים בארגוני טרור כמו החזית העממית.⁶⁰

התנועה הרפורמית בישראל מתרכזת בחמישה מאבקים מרכזיים: הדרת נשים, מגדר, הקהילה הגאה, הפרדת דת מהמדינה וגזענות. היא פועלת לשילוב לוחמות בצה"ל, לחקירת רבנים על דעתם התורנית, למען תחבורה ציבורית בשבת וכמובן למען זכויות להט"ב וכדומה, שלא לדבר על יצירת אווירת התבוללות חריפה. היא עוסקת בעתירות שנועדו לשבירת המונופול של הרבנות הראשית על מערך הכשרות ועל תחום הנישואין והגירושין, להכרה בגיורים לא אורתודוקסיים, לקבורה אזרחית וכמובן לשוויון בין כל הזרמים ביהדות.

אין כוונתה לקבל מקום שבו תוכל לקיים את חייה על פי דרכה, שגם לזה קרא רבנו הרצי"ה "סכנה", "רקבון", ו"הכל לא חיובי". כוונתה המוצהרת היא לעצב את פני מדינת ישראל כדמותה ולסתום את פיות מי שרוצה להביע דעת תורה. כוונה זו אינה נותרת באוויר אלא כוללת פעולות רבות מספור המטביעות חותם עמוק על דמותה של מדינת ישראל.

האם הצליחה התנועה הרפורמית במשימתה? ממש כפי שהעיר רבנו הרצי"ה, למרות מספרם הדל הכסף המרובה שמשמש אותם מצליח, לצערנו הרב, לשנות

59 אחת הזרועות החמורות ביותר בהקשר זה היא 'רבנים למען זכויות אדם' (רלז"א), המונהגת בעיקר על ידי המנהיגות הרפורמית, ומנגד אין בקרבם קולות פומביים שיגנו מהלכים אלו או אף יסתייגו מהם.

60 לדוגמה (אחת מני מאות ואלפי פעולות משותפות עם שונאי ישראל, שאת חלקן אספו ארגונים החוקרים את פעילות הרפורמים בישראל): שעוואן ג'בארין, בכיר בחזית העממית, עתר ארבע פעמים לבג"ץ להתיר לו לצאת מהארץ לשם קבלת פרס בהולנד על פעילותו "למען הדמוקרטיה". כל עתירותיו נדחו, ובפסק הדין נאמר עליו "בחלק מפעילותו הוא מנהל של ארגון זכויות, ובחלק אחר הוא פעיל בארגון טרור שלא בוחל במעשי רצח". הדבר לא מנע מארגון רבנים למען זכויות אדם, שמונהג רובו ככולו על ידי רביי רפורמים, לקרוא לבית המשפט להסיר את צו האיסור ליציאה מן הארץ ולחתום קריאה נוספת בעניין (מיום 15 במרץ 2016 למנינים) במילים: "אנחנו מביעים את הזדהותנו עם עמיתינו הפלסטיניים".

את פניה של מדינת ישראל, בין היתר על ידי פנייה לבית המשפט העליון. כמו כן השירות שהם נותנים לחלק מהאידאולוגים החילונים בכך שהם 'משחררים אותם מעולה של היהדות האורתודוקסית' ומאפשרים החדרת תכנים ליברליים בשם היהדות קונה את ליבם ומפילם ברשת. הדוגמה הטובה ביותר לכך היא שראש האופוזיציה היום במדינת ישראל, יאיר לפיד, חגג בר מצווה לבנו בבית כנסת רפורמי, והוא כמובן אינו היחיד.

נקל לשער מה הייתה דעתו של רבנו הרצי"ה אילו היה מכיר את המציאות הנוכחית.

נספח: הרחבת דברים ממקורות

נוספים בדברי הנצי"ב⁶¹

הסיבה לכך שטועים בדעת הנצי"ב היא שהנצי"ב ביטא פעמים רבות כאב עצום על המחלוקת החריפות שראה סביבו. יתר על כן, הנצי"ב השווה פעמים רבות את סכנת המחלוקת בימיו לשנאת החינם שהחריבה את ביתנו ושרפה את היכלנו בסיום ימי הבית השני. עמדה זו בלטה על רקע מחלוקות מרות שהתלקחו בדורו גם על ידי תלמידי חכמים ולא רק על ידי שועלים קטנים. אלא שבכל המקומות שבהם הביע הנצי"ב את כאבו על המחלוקת הוא נדרש כמעט אך ורק ליחס כלפי עובדי ה' בדרך שונה. לעיתים הדברים נאמרים גם על עובדי עבירות שלא פקרו ואינם מחללי שבתות בפרהסיא, ופעם אחת מצאנו שהנצי"ב מלמד שהישרות מחייבת להתפלל גם על רשעים גמורים שלא יאבדו. אלא ששם הוא מדגיש שהסיבה היא שמדובר בעקירת אומה שלמה וערעור סדרי העולם, ולא במאבק פרטי ברשעים. במקום שאין חשש לעקירת אומה חוזר הנצי"ב פעם אחר פעם, כדבר פשוט וידוע, שדינם "מורדין ולא מעלין", כפשט דברי הרמב"ם והשולחן ערוך.⁶²

להשלמת היריעה הבאנו כאן את דבריו במקומות נוספים, שלחלקם הוא שולח בעצמו בתשובותיו שהובאו בגוף המאמר.

א. שְׁרֵשׁ פְּרָה רֹאשׁ וְלַעֲנָה –

הטעיה בתורת משה חמורה מכפירה

בסוף תשובתו על הרפורמים ('משיב דבר' א, ט) הנצי"ב מפנה לפירושו 'העמק דבר' בפרשת ניצבים על הפסוק: "פֶּן יֵשׁ בָּכֶם אִישׁ אוֹ אִשָּׁה [...] אֲשֶׁר לָבְבוּ פְנֵה הַיּוֹם מֵעַם ה' אֱלֹהֵינוּ [...] פֶּן יֵשׁ בָּכֶם שְׂרֵשׁ פְּרָה רֹאשׁ וְלַעֲנָה".⁶³ בפירושו הוא מבחין בין מי שאינו מאמין כלל אך אינו עוסק בשכנוע של המאמינים ללכת

61 ועיינו עוד: 'הרחב דבר', בראשית יא, ו.

62 עיינו בהערה 13 לעיל.

63 דברים כט, יז.

בדרכו לבין מי שאינו כופר מכול וכול אך מעוניין להפיץ את דעותיו ולגייס אחרים לדרכו. ואלו דבריו שם:

המושחת בדעותיו, ונושא דעו כי הכל פתיים מאמינים לכל דבר - הוא להוט להשכילים דעתו הגסה [...] והרי זה "פְּרָה ראש וְלַעֲנָה" [...] והנה כאן הקדים הכתוב "ראש" ל"לענה" [...] והעניין, דלענה בתחילת אכילה אינו מר כל כך [...] מה שאין כן ראש - מראשית אכילתו הוא מר מאוד. ומשום הכי, לפי דרך הכתובים לכתוב הקל תחילה והקשה אחריו [...] הוא מקדים דעה הנשחתה ביותר, שהוא לחשוב דאדם כבהמה בלי דין ומשפט כלל, שזו הדעה אף על גב שנראית גרועה ביותר [...] מכל מקום איננה פורה ומשחית לאחרים כל כך, ומי שיש בו דעה ישרה משכיל כי האדם נוצר להיות תחת השגחת אלוה. מה שאין כן דעה הנשחתה בקיום תורת משה לבד וכדומה, היא עלולה להטעות ולהפרות בוגדים באדם, וזהו לענה, שגרוע ביותר בזה הפרט שאין מבינים מראש כמה היא מרה באחרונה.

האתאיסט, הסבור כי "אדם כבהמה, בלי דין ומשפט כלל", הוא כמו ה'ראש' - מזהים מייד שזהו עשב מר, ואין מי שמתפתה לאוכלו. נראה שבדורו ובמקומו של הנצי"ב עדיין החזיקו ישראל בתומתם, והיה ברור לכולם שאתאיזם לא יעלה על הדעת כלל, "ומי שיש בו דעה ישרה משכיל כי האדם נוצר להיות תחת השגחת אלוה". משום כך אין סכנה גדולה בדעה זו, והיא אינה פרה ורבה.

ואולם הדעה הנשחתת בקיום תורת משה, מי שמסלפים את התורה עצמה, היא הסכנה הגדולה ביותר, והיא נמשלת ללענה, שבתחילה לא מבינים עד כמה מרה היא באחריתה. יש בה משהו מושך, היא נראית טוב, אפילו קרובה למדי לדרך התורה.⁶⁴ ודווקא זו סכנתה, שהיא "עלולה להטעות ולהפרות בוגדים באדם" ולשכנע יהודים תמימים שגם היא חלק ממסורת ישראל.

64 הרמב"ם בפירושו למשנה, אבות א, ג (וכן המאירי שם) סבור שהצדוקים רימו גם הם את ישראל, כביכול הם מאמינים בתורה שבכתב, כדי שילכו אחריהם: "[...] והיות שלא יכלו לקבץ קהילות לפי מה שהגיע להם מן האמונה - כי זאת האמונה הרעה תפריד הנקבצים, כל שכן שלא תקבץ הנפרדים - הלכו אחר אימות הדבר אשר לא יכלו להכדיבו אצל ההמון, ולו הוציאו אותו מפהם היו נהרגים, רצוני לומר: נוסח התורה, וצייר כל אחד מהם בלב סיעתו שהוא מאמין בנוסח התורה, וחולק על הקבלה, ושהיא קבלה בלתי נכונה. וזה כדי שיפלו מהם כל ההלכות המקובלות והגזרות והתקנות, הואיל ולא יכלו לדחות הכל, הכתוב והמקובל. ויתרחב להם גם כן הפתח לפירוש, לפי שבאשר חזר הפירוש אל בחירתו - יקל במה שירצה ויחמיר במה שירצה לפי מטרותיו, הואיל ואינו מאמין בעיקר כולו, ולא ביקשו אלא דבר שיהיה נוח לקצת בני אדם". ואם כן, צאו וראו כמה קרובים הם הדינים שלהם.

יש כאן הליכה מן הקל אל הכבד: הכפירה המוחלטת היא הקלה יותר, משום שאפשר להבחין מייד בכוונתה ובאחרית דרכה. ואולם הרפורמים, מי שמסלפים את תורת משה אך פושטים טלפיהם לומר "טהורים אנו", הם מסוכנים יותר, משום שקשה בתחילה להבחין ברעתם. דווקא משום שהם עוסקים בתורה לכאורה, אנו עלולים לחשוב שהם מתקרבים ומקרבים ליהדות, שיש בהם עוד זיק של אמונה, שהם מונעים התבוללות, ולפיכך אנו מתפתים להביט בהם בעין טובה. דווקא משום שבמבט ראשון נראה שדרכם עדיפה מהחלופה של כפירה מוחלטת, התורה אומרת שהלענה חמורה יותר מן הראש.

ב. ספר הישר

רבנו הרצי"ה היה חוזר הרבה על דברי הנצי"ב הידועים בהקדמתו לספר בראשית. אם נעיין בדבריו שם, נגלה כי שנאת החינם של ימי בית שני נבעה מ"עקמימות" וחדשנות יתרה כלפי יראי ה':

זה הספר הנקרא ספר בראשית, נקרא בפי הנביאים ספר הישר [...] דנתבאר בשירת האזינו על הפסוק "הַצֹּר תָּמִים פָּעֵלוּ וגו' צָדִיק וְיִשְׂרָאֵל הוּא"⁶⁵ דשבח 'ישר' הוא נאמר להצדיק דין הקדוש ברוך הוא בחורבן בית שני, שהיה "דֹּר עֲקָשׁ וּפְתָלָת"⁶⁶ ופירשנו שהיו צדיקים וחסידיים ועמלי תורה, אך לא היו ישרים בהליכות עולמם. על כן, מפני שנאת חינם שבלבם זה את זה – חשדו את מי שראו שנוהג שלא כדעתם ביראת ה', שהוא צדוקי ואפיקורס. ובא על ידי זה לידי שפיכות דמים בדרך הפלגה, ולכל הרעות שבעולם, עד שחרב הבית. ועל זה היה צידוק הדין, שהקב"ה "יִשְׂרָאֵל הוּא", ואינו סובל צדיקים כאלו, אלא באופן שהולכים בדרך הישר גם בהליכות עולם, ולא בעקמימות – אף על גב שהוא לשם שמים, דזה גורם חורבן הבריאה והריסות יישוב הארץ.⁶⁷

הנצי"ב דן בחשדות בין עובדי ה' שהביאו לשפיכות דמים "לשם שמיים" בימי בית שני, בלי היכולת להבין שיש מקום ליותר מדרך אחת בעבודת ה'. עקמימות הלב הובילה לשנאה שאינה מוצדקת כלפי מי שדרכו בעבודת ה' שונה, ותוצאותיה הן

65 דברים לב, ד.

66 שם, ה.

67 'העמק דבר', פתיחה לספר בראשית.

"חורבן הבריאה והריסות יישוב הארץ". מותר שתהיינה מחלוקות על דרך עבודת ה', ואפילו מחלוקות חריפות, אבל אסור לחשוב שכל דרך שונה היא אפיקורסות. ומכל מקום, מכלל דברי הנצי"ב כאן עולה שכלפי הצדוקים עצמם לא הייתה שפיכות דמים בניגוד לישרות אלא שורת הדין.

המשך הדברים מפורסם עד מאוד. הנצי"ב מלמד שהאבות נקראו ישרים מפני שהיו באהבה אפילו עם הגרועים שבעובדי עבודה זרה, ולדוגמה הוא מביא את תפילת אברהם על סדום. אלא שסיבת התפילה הזו אינה מלמדת לא על אהבת כל הרשעים ולא בכל מצב, אלא דווקא על אהבה מסוימת וחלקית המיוסדת על שנאה ומיועדת לקיום העולם במצבי קצה, ולא לקירובם של הרשעים בחיים הרגילים. וזו לשונו:

וזה היה שבח האבות, שמלבד שהיו צדיקים וחסידיים ואוהבי ה' באופן היותר אפשר, עוד היו ישרים. היינו, שהתנהגו עם אומות העולם, אפילו עובדי אלילים מכוערים, מכל מקום היו עמם באהבה וחשו לטובתם באשר היא קיום הבריאה. כמו שאנו רואים כמה השתטח אברהם אבינו להתפלל על סדום, אף על גב שהיה שונא אותם ואת מלכם תכלית שנאה עבור רשעתם, כמבואר במאמרו למלך סדום – מכל מקום חפץ בקיומם.

יש לדייק בלשונו של הנצי"ב. אברהם אבינו שנה את אנשי סדום. וכי איך יאהב את מי שהכתוב מעיד עליהם "וְאֲנָשֵׁי סֹדֹם רָעִים וְחָטָאִים לֵה' מְאֹד"?⁶⁸ ואף על פי כן, למרות שנאתו לאותם רשעים הוא אינו מייחל להשמדתם אלא מתפלל להצלתם וטובתם "באשר היא קיום הבריאה". אם הקב"ה ברא בעולמו את אנשי סדום, הרי שיש להם מקום, וצריך להרבות בתפילה להצלתם. אבל עם זאת אברהם אינו רוצה כל שותפות איתם: "אִם מְחוּט וְעַד שְׂרוּף נֵעַל וְאִם אֶקַח מִכָּל אֲשֶׁר לִי, וְלֹא תֹאמַר אֲנִי הִעֲשֵׂיתִי אֶת אֲבָרָם".⁶⁹ הוא אינו מוכן שמלך סדום ייזכר כמי שהעשיר אותו. הוא אינו מעוניין בכל קשר עם רשעי סדום.

דרושה יכולת הבחנה מעמיקה כדי לאחוז בשני קצות החבל האלה בו זמנית. מחד גיסא שלא להיות שותף עם הרשעים, ומאידך גיסא להתפלל להצלתם. ומדוע אברהם מתפלל לשלומם? משום שהוא דבק במידותיו של הקב"ה, שבתחילה עלה

68 בראשית יג, יג.

69 שם יד, כג.

במחשבתו לברוא את העולם במידת הדין, ומכיוון שראה שאין העולם מתקיים שיתף עימה את מידת הרחמים.⁷⁰ בשל ריבוי הרשעים העולם אינו יכול לעמוד במידת הדין. אם נתפלל שכל הרשעים ימותו, הדבר יביא לחורבן העולם, וזה מנוגד לרצון ה', החפץ בקיום הבריאה.

וכן הרבה למדנו מהליכות האבות בדרך ארץ, מה ששייך לקיום העולם, המיוחד לזה הספר שהוא ספר הבריאה. ומשום הכי נקרא כמו בן ספר הישר, על מעשה אבות בזה הפרט. ובלעם, בשעה שהיה רוח הקודש עליו [...] התפלא על רוע הילוכו בדרך ארץ [...] לא היה ראוי לפניו לבקש לעקור אומה שלמה, ואינו דרך ישרה בקיום העולם. ועל זה צעק "תַּמַּת נַפְשֵׁי מוֹת יִשְׁרָאֵל", ⁷¹ היינו מקיימי הבריאה [...] והכי קאמר: אם "תַּמַּת נַפְשֵׁי מוֹת יִשְׁרָאֵל", היינו שלא ארצה באובדן אנשים – אז "תְּהִי אֶחָדִי בְּמֵהוּ".

עקירת האומה שביקש בלעם או המחשבה על עקירת אומות שגדשו את סאת הרשעה הן ביטול כוונת הבריאה. בקשה שלא יאבדו אנשים רבים מן העולם היא הליכה בדרכי ה', החפץ בקיום העולם, ולפיכך היא הליכה בדרך היושר, בדרך ארץ. אסור להרוס את העולם. אם יש רשעים בעולם, צריך להילחם בהם, אך לא על ידי עקירת אומות שלמות, חלקים גדולים מן הבריאה (מלבד במצוות ה' מפורשת המלמדת שכבר אין תקנה, כגון עמלק).

אכן, נוסף על כל זה מציין הנצי"ב את ההתנהלות הנעימה של האבות עם הגויים שבאו עימם במגע: "וכן הוצק חן ודרך ארץ נפלא על דבר אברם את לוט כמו שנתבאר פרשת לך. וכן ראינו כמה נח היה יצחק אבינו להתפייס ממשנאיו ובמעט דברי פיוס מאבימלך ומרעיו נתפייס באופן היותר ממה שבקשו ממנו, כמבואר במקומו. ויעקב אבינו אחר שהיטב חרה לו על לבן, שידע שביקש לעקרו, לולי ה'. מכל מקום דבר עמו דברים רכים עד שאמרו על זה בבראשית רבה (פרק ע"ד) קפדותן של אבות ולא ענותנותן של בנים עיין שם. ונתפייס עמו מהר".

יש כאן הדרכה נפלאה להיות 'מענטש', מאיר פנים גם כלפי רחוקים כשפוגשים אותם במהלך החיים. אולם האבות לא התחברו לכל אלו ולא התקרבו אליהם. אברהם מבקש מלוט להיפרד מעליו; יצחק מכנה את רבקה "אֶחָדִי" [...] פֶּן יִהְיֶה נִי

70 עיינו בבראשית רבה יב, טו; רש"י לבראשית א, א.

71 במדבר כג, י.

אֲנִישֵׁי הַמָּקוֹם"⁷² ללא אשליות ולימוד זכות, ורק אחרי שנאלץ להגיע אל אבימלך מפני הרעב. גם לאחר שאבימלך מזהיר "הַנֶּגֶעַ בְּאִישׁ הַזֶּה וּבְאִשְׁתּוֹ מוֹת יוֹמָת"⁷³, יצחק מפתח אימפריה עצמאית ללא כל שותפות עם הפלשתים. גם יעקב לוקח את נשיו וילדיו ובורח מלבן, שרימהו. אלא שאבותינו הקדושים היו מן הנעלבים ואינם עולבים, עונים מענה רך למרבים חמה ונוהגים בסבר פנים יפות גם במי שפגע בהם. אך להתחבר לרשעים, זאת לא עשו חלילה. אדרבה, הנצי"ב מחדד ואומר שגם כשהתפלל אברהם על סדום בדאגה גדולה "שהיה שונא אותם ואת מלכם תכלית שנאה עבור רשעתם".

לעומת האבות, שנקראו ישרים, הצדיקים של בית שני לא היו ישרים, והם הרגו את מי שנדמה להם שהוא צדוקי. הדבר גרם "שפיכות דמים בדרך הפלגה" כאשר הרגו גם עובדי ה' שלא הלכו בדיוק בתלם לדעתם. וכי זו הדרך לנהל מחלוקת, על ידי הרג ושפיכות דם?! זוהי שנאת חינום שהחריבה את בית המקדש והגלתה את ישראל מארצם.

לצערנו, גם כיום אנו עלולים לשמוע לעיתים רחוקות אמירות חריפות הקוראות לעקור חלקים שלמים מן האומה משום שאינם הולכים בדרך הרבנים של אנ"ש או אפילו בכלל בדרך ישראל סבא. כנגד אמירות כאלה היה רבנו הרצי"ה חוזר ומלמד שלא זו הדרך לנהל מחלוקות בין עובדי ה', שכוונתם לשם שמיים גם אם לדעתנו הם טועים. אפילו לא כלפי בעלי עבירה המסורים על בניין האומה או על כל פנים שלא יצאו מן האומה לגמרי.

ג. שנאת חינום – חשדות יתר

כדי להשלים את היריעה נפנה לעיין בפירוש הנצי"ב לתורה, שאליו הוא מפנה בתשובה ל'מחזיקי הדת'⁷⁴, ושם הוא מאריך לבאר מהי שנאת החינום שהובילה לחורבן הבית. עיון בדבריו בדיוק ובשימת לב ילמד אותנו למה התכוון בתשובתו.

בסוף פרשת מסעי יש פרשה העוסקת בדיני הרוצח. בחתימתה נאמר: "וְלֹא תִחַנְיִפוּ אֶת הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַתֶּם בָּהּ כִּי הָדָם הוּא יִחַנֶּיף אֶת הָאָרֶץ וְלֹאֲרֶץ לֹא יִכְפֹּר לְדָם אֲשֶׁר

72 בראשית כו, ז.

73 שם, יא.

74 'משיב דבר' א, מד.

שָׁפַךְ בָּהּ כִּי אִם בְּדָם שִׁפְכוּ. וְלֹא תִטְמֵא אֶת הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַתֶּם יֹשְׁבִים בָּהּ אֲשֶׁר אֲנִי שֹׁכֵן בְּתוֹכָהּ כִּי אֲנִי ה' שֹׁכֵן בְּתוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל.⁷⁵

וכך כותב הנצי"ב ב'העמק דבר':

"וְלֹא תִטְמֵא אֶת הָאָרֶץ" וגו', מתחילה הזהיר הכתוב על מזיד, וכאן הזהיר הכתוב על רציחה בהוראת היתר, שמכל מקום הוא מטמא את הארץ, וטומאה – אחד בשוגג ואחד במזיד מטמא, הכי נמי רציחה בכל אופן מטמא את הארץ. ומפרש והולך: "אֲשֶׁר אַתֶּם יֹשְׁבִים בָּהּ", ללמד שטומאה זו גורמת שלא תשבו בה, וכדתנן במסכת אבות⁷⁶ ובשבת פרק ב'⁷⁷, דשפיכות דמים גורם לגלות את ישראל.⁷⁸

כלומר, ההורג בשוגג, אף שמתכוון בכך לשם שמיים, גורם לגלות.

מהי "רציחה בהוראת היתר"? כיצד ניתן להרוג בשוגג לשם שמיים? רציחה בהוראת היתר היא שאדם חושב שחברו צדוקי ויש לקיים בו דין "מורידין ולא מעלין", אף שלמעשה הוא אינו צדוקי הכופר בתורה אלא עובר עבירה מחמת תאוה. כך מבאר הנצי"ב ב'הרחב דבר':

דבית ראשון חרב מפני שפיכות דמים באיסור, כמו עבודה זרה וגילוי עריות, שהוא השחתה, ובית שני חרב מפני שפיכות דמים בהיתר, שכסבורים היו שמצווה להרוג את חברו, שהוא צדוקי וכדומה.⁷⁹

יש לשים לב לדברי הנצי"ב האלה. הוא אינו טוען שחורבן הבית בא בעקבות מחלוקת הפרושים עם הצדוקים אלא שבעקבות אותה מחלוקת התעוררה בעם שנאת חנם וחדשנות איש כלפי רעהו עד שהורו לעצמם היתר להרוג זה את זה. אם כן, הטעות הייתה החדשנות היתרה שגרמה לזהות בשגגה אנשים מסוימים כצדוקים. את דבריו אלה, שהנצי"ב קיצר בהם כאן, הוא הביא בהרחבה בפרשת האזינו:

75 במדבר לה, לג'לד.

76 אבות ה, ט: "גלות בא לעולם על עובדי עבודה זרה, ועל גילוי עריות, ועל שפיכת דמים, ועל השמטת הארץ".

77 שבת לג ע"א: "בעוון שפיכות דמים בית המקדש חרב, ושכינה מסתלקת מישראל".

78 'העמק דבר', במדבר לה, לד.

79 'הרחב דבר' שם. ובהמשך דבריו הוא כותב: "שיש מחריבי ירושלים שהם יראים את ה' [...] שהרי סבורים היו לעשות לשם שמים, ומסרו נפשם בסכנה על זה".

והנה ידוע, דחורבן ראשון היה בשביל עבודה זרה וגילוי עריות ושפיכות דמים, שהיה להכעיס להקב"ה, וחורבן בית שני חרב מפני שנאת חינוס. וביארנו בספר במדבר (לה, לד) שהיו עוסקים בתורה ועבודת ה', אך היה רוב שפיכות דמים לשם שמים, שהיו דנים את העובר על איזה דבר שהוא צדוקי ומסור, ו"מורידין" וכדומה, ובזה נעשה הנהגתם מקולקלת מאוד, והכל לשם שמים [...] ועל דור חורבן בית שני אמר "דֹּר עָקֹשׁ וּפְתִלָּל"⁸⁰, שהוא הולך בעקשות ותועה מדרך השכל, ומפותל הרבה, מעורב ומסובך מעשים טובים עם מעשים רעים, וקשה להפריד הטוב מן הרע, באשר הרע נעשו לשם שמים.⁸¹

גם כאן הנצי"ב אינו מדבר על המחלוקת עם הצדוקים ואף לא על הריגת הצדוקים אלא על מי שנהרגו משום שנחשדו בטעות שהיו צדוקים. אם כן, זוהי המסקנה החריפה המתבקשת מדבריו:

שחורבן בית שני בא הקלקול על ידי גדולי תורה [...] "עם נָגַל וְלֹא חָכַם", הלא "הוא עֶשֶׂה"⁸², היינו תיקן הליכותיך שיהיו בדרך ישרה ודרכי נועם [...] והמשחית נפשו במידות רעות – דמו בראשו [...] אף על גב שעושים לשם שמים – (הקב"ה) אינו יכול לראות בעוול, אפילו הוא לכבודו יתברך [...] ואינו סובל הליכות העקומות בין אדם לחברו, אפילו הם לשם שמים.⁸³

גדולי התורה רצו לשמור על התורה, ומתוך מלחמתם בצדוקים נלחמו נגד כל מי שדרכו בעבודת ה' הייתה דרך אחרת. שנאת חינוס זו, שמקורה במידות רעות המטות את שיקול הדעת, היא שגרמה לחורבן הבית.

ממוצא דבר למדנו שגם התשובה בשו"ת 'משיב דבר', שממנה הפנה הנצי"ב לפירושו לתורה, הולכת בדרך זו: לא המחלוקת שבין הפרושים והצדוקים היא שגרמה לחורבן אלא המחלוקות האיומות שבין עובדי ה'. לצערנו הרב, אנו מכירים את המציאות הזו גם כדורנו. אומנם הדברים ברוך ה' אינם מגיעים לכדי שפיכות דמים, אך טענות חריפות בין קבוצות שונות של עובדי ה' הרי הן מעשים

80 דברים לב, ה.

81 'העמק דבר' שם.

82 דברים לב, ו.

83 'העמק דבר' שם.

שבכל יום, ולעיתים הרברים גולשים גם לאלימות של ממש, רחמנא ליצלן. כאשר למצב זה לימד אותנו רבנו הרצי"ה שאין ללכת בדרך המחלוקת וההחרמה: לא מפני שאדם הולך בדרך אחרת בעבודת ה' אחשוד אותו לצדוקי.

דוגמה בהירה לחדשנות הפגומה אפשר למצוא גם בתשובת הנצי"ב על שאלה בדבר מחלוקת בתוך קהילה אחת:⁸⁴

המחלוקת שנתהוה בין כתות ספרדים ואשכנזים. כל אחד מחשב תועה על צד שכנגדו שאינם מתהלכים בדרך הטוב והישר כלל ועל זה חלק לבם. עתה יאשמו להביא מחלוקת אפילו בדבר שאינו נוגע להשנוי שביניהם. ומביא רעה רבה מכלה נפשם וכבודם של ישראל רחמנא ליצלן. כי אש המחלוקת מעלה עשן המעור את העינים מלראות נכוחה. ושורף את הראוי לו ואת שאינו ראוי לו כמדת אש המזיק כדאיתא (בב"ק דף י) וזהו יצר הרע שנקרא צפוני. דאיתא בסוכה (דף נ"ב א') שהחריב מקדש ראשון והשני. ופירוש יצר הרע שנקרא צפוני היינו שאינו מפתה לעבירה גלויה וללכת אחרי שרירות הלב. אלא למצוה שרעה צפונה בה.

וזה היה בזמן חרבן בית המקדש שרבה שפיכות דמים בשני אופנים. היינו ברשעות ובזדון ובכוונת מצוה לשם שמים שחשבו את חבריהם למינים ואפיקורסים שמורידין.⁸⁵ וזה יצר הרע שנקרא צפוני [...]

והנה בפרשה שאנו עומדים בו כתיב ולא תחניפו את הארץ וגו' ולא תטמא את הארץ אשר אתם יושבים בה אשר אני שוכן בתוכה. הזהיר הכתוב על שני אופני רציחה ושפיכות דמים שמביא לידי גלות. ולא תחניפו את הארץ וגו', הוא רציחה בשנאה ובשאט נפש, וזהו מחניף את הארץ. אחר כך הזהיר על שפיכות דמים לשם מצוה דמכל מקום היא כמו טומאה, דאפילו בשוגג הוא מטמא. כך שפיכות דמים אפילו בכוונת מצוה הוא מטמא את הארץ ומביא לידי גלות שלא תהיו יושבים בה. ומביא לידי גלות השכינה וכדאיתא בשבת (פרק שני). דשפיכות דמים גורם לשני אלו.

לסיום נחתום בפירוש נאה של הנצי"ב על דברי דוד, שמפני חשש שיפול בטעות זו של חשדות יתר התפלל לה' שיצילנו מכך, ואם לא יצילנו - יהרגנו - מפני

84 'משיב דבר' ג, י.

85 ולא הזכיר מאומה מהמחלוקת עם הצדוקים, מפני שעליהם אכן היה הדין של 'מורידין' מוצדק.

שמוטב למות מלרדוף צדיקים בטעות (ואף אני הקטן מצרף עצמי בחתימת דבריי לתפילת אדוננו דוד שה' יתברך יצילני מטעות של הרחקת שווא, חלילה חלילה):⁸⁶

והנני מפרש עוד מה שאמר דוד המלך בתהלים קל"ט הלא משנאיך ה' אשנא, ובתקוממיך אתקוטט, תכלית שנאה שנאתים וגו' חקרני אל ודע לבבי בחנני ודע שרעפי, וראה אם דרך עוצב בי ונחני בדרך עולם, היינו נוח לפני למות ולילך בדרך עולם כפירוש הראשונים ז"ל. והנה משמעות משנאיך המה האפיקורסין והמדיחין והמסורות כדתניא באבות דרבי נתן (פרק ט"ז),⁸⁷ ואמר דוד שהוא שונאם ורודפם,⁸⁸ ובקש מה' שיחקור ולדעת לבבו אם אינו נהנה מזה שרודפם; "בחנני ודע שרעפי" – אם חשבוני יפה שאני עושה מצוה בזה יותר מהעבירה שמתקוטט ועושה מחלוקת. וראה אם דרך עוצב בי, שבאמת הנני נהנה מעבירה זו או אין חשבוני יפה, אזי טוב לפני שתנחני בדרך עולם שהרי לא אוכל לעשות תשובה על זה אחר שאני חושב שהצדק עמדי. ובאמת אפילו אני שוגג, ישא עונש כדין אדם העושה רעה לחבירו, שאחד שוגג ואחד מזיד חייב, וגם העושה רעה לחבירו לא מהני תשובה כידוע.

86 'משיב דבר' ב, ט.

87 שאותם צריך לרדוף, ובכגון זה עסק דוד המלך.

88 בדבריו בראשית אותה תשובה העמיד הנצי"ב שני תנאים כדי לעשות עבירה לשם שמיים, ונסובו דבריו על עבירת המחלוקת. התנאי הראשון הוא שלא ייהנה מהעבירה, והתנאי השני הוא שיש למצווה שיוצאת ממעשיו משקל גדול יותר מההפסד שבעבירה. כעת הוא מבאר את דברי דוד המלך שביקש להינצל משתי מכלולות אלו.

